

บทที่ 2

เอกสารที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่องการประเมิน โครงการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีข้าวของคนอีสาน
สู่เด็กและเยาวชน ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังรายละเอียดเรียงตาม
ลำดับดังนี้

1. แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

- 1.1 แนวคิดเกี่ยวกับการวางแผน
- 1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการประเมินผล
- 1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการประเมิน โครงการ
- 1.4 แนวคิดเกี่ยวกับความรู้วัฒนธรรมประเพณีข้าวของคนอีสาน
- 1.5 แนวคิดเกี่ยวกับความรู้การเล่นศิลปะเพื่อนรำและดนตรีพื้นบ้านของ

ชาวอีสาน

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

2. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

- 2.1 ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่
- 2.2 ทฤษฎีหน้าที่นิยม
- 2.3 ทฤษฎีการแพร่กระจาย

3. เอกสารที่เกี่ยวข้อง

- 3.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ
- 3.2 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อและประเพณีของชาวอีสาน

4. กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

1.1 แนวคิดเกี่ยวกับการวางแผน

แนวคิดเกี่ยวกับการวางแผนได้แบ่งหัวข้อที่ศึกษาไว้ดังนี้

1.1.1 ความหมายของการวางแผน คำว่า “การวางแผน” (Planning)

มีรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า Planum ซึ่งหมายถึง พื้นี่ราบ (Flat surface) และได้นำมาใช้ในภาษาอังกฤษในความหมายดั้งเดิมว่า “การกำหนดแบบฟอร์มในทางราบ” เช่น

แผนผัง แผนที่ ตลอดจนแบบพิมพ์ของสิ่งก่อสร้างแบบต่าง ๆ (อนันต์ เกตุวงศ์. 2523 : 5) ต่อมาภายหลังเมื่อคำว่า การวางแผน ได้ถูกนำมาใช้ในการบริหารแล้ว ได้มีผู้ให้ความหมาย การวางแผนไว้ ดังนี้

ประพิศ นามกร (2524 : 12) อธิบายว่าการวางแผนคือการตัดสินใจล่วงหน้าว่าจะทำอะไร ทำอย่างไร และใครเป็นผู้ทำ

อุทัย บุญประเสริฐ (2527 : 14) สรุปการวางแผนว่าเป็น การที่องค์กรได้ตั้งวัตถุประสงค์และเป้าหมายไว้ แล้วดำเนินตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า การวางแผน คือการตั้งวัตถุประสงค์ไว้ล่วงหน้าว่าจะทำอะไร และทำอย่างไร แล้วใครเป็นผู้ทำ

1.1.2 ประเภทของแผน นักวิชาการหลายท่านได้จำแนกประเภทของแผน ออกเป็นแบบต่าง ๆ ดังนี้

สมพงษ์ เกษมสิน (2521 : 29) ได้จำแนกแผนเป็น 2 ประเภท คือ แผนระยะสั้น และระยะยาว แผนระยะสั้นคือแผนที่ใช้กำหนดกิจกรรมเฉพาะอย่าง ส่วนแผนระยะยาว หมายถึง แผนในกิจกรรมที่ทำหลาย ๆ กิจกรรม ต้องมีความสำคัญพิเศษในกระบวนการวางแผน

เกรียงศักดิ์ เขียวยิ่ง (2526 : 10) ได้อธิบายถึงการวางแผนระยะสั้นและระยะยาวว่า แผนระยะสั้นเป็นแผนการกระจายอำนาจให้หน่วยงาน ส่วนแผนระยะยาวเป็นแผนที่ถูกกำหนดไว้ส่วนกลางของหน่วยงานต้นสังกัดที่รวมเป็นศูนย์บริหาร

จึงอาจสรุปว่า แผนการทำงานของหน่วยงานมีแผนการกำหนดระยะสั้นและแผนการทำงานระยะยาว ซึ่งกิจกรรมการวางแผนนั้นขึ้นอยู่กับการปฏิบัติว่าจะทำกิจกรรมขนาดใหญ่ หรือกิจกรรมย่อย ๆ ของแต่ละหน่วยงาน

1.1.3 กระบวนการวางแผน กระบวนการวางแผนงาน ได้มีผู้รวบรวมอธิบาย กระบวนการวางแผน ดังนี้

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2525 : 14) ได้แบ่งกระบวนการวางแผนเกี่ยวกับการศึกษาออกเป็น 6 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนวางแผน (Pre-planning) ขั้นตอนการวางแผน ขั้นตอนการจัดเข้ารายละเอียดของแผน (Plan elaboration) ขั้นตอนการนำแผนไปปฏิบัติ (Plan implementation) ขั้นตอนประเมินผลการปรับแผนและการจัดทำแผนใหม่ (Evaluation revision and replanning)

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการประเมินผล

แนวคิดเกี่ยวกับการประเมินผลได้แบ่งเนื้อหาไว้ตามหัวข้อต่อไปนี้

1.2.1 ความหมายการประเมินผล การประเมินผลหรือการประเมินค่า (Evaluation) หมายถึง การนำเอาข้อมูลทั้งหลายที่ได้จากการทดสอบ (Testing) หรือการวัดผล (Measurement) มาประเมินค่าหรือตีราคา ซึ่งจำเป็นต้องใช้วิจารณญาณ (Judgement) ของผู้ที่จะประเมินด้วย ซึ่งมีผู้ให้ความหมายของการประเมินผลไว้ดังนี้

ภาณุมาศ ธีรปรเมศวร์ (2536 : 23) ให้ความหมายไว้ว่า การประเมินผล หมายถึง กระบวนการของการกำหนดขอบเขตของการตัดสินใจเลือกข้อมูลที่เหมาะสม วิธีการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนการเขียนรายงานสรุปข้อมูล เพื่อให้มีอำนาจในการตัดสินใจได้ใช้เป็นแนวทางในการเลือกทางปฏิบัติต่างๆ คือ ความสอดคล้องกับเกณฑ์หรือมาตรฐาน ความแตกต่างกับเกณฑ์หรือมาตรฐาน และถ้ามีความแตกต่างแล้วสามารถระบุข้อบกพร่องได้หรือไม่ ซึ่งประกอบด้วย

1) กำหนดเป้าหมายและจุดหมาย ได้แก่ การถามว่าอะไรคือ สภาพที่ต้องการ
มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
2) การเก็บรวบรวมข้อมูล และการจัดกระทำ ได้แก่ การตอบคำถามว่า สภาพที่เป็นจริงคืออะไร

3) การเปรียบเทียบสภาพที่เป็นจริง กับสภาพที่ต้องการว่ามีความเหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร

4) การตัดสินใจผลการเปรียบเทียบในข้อ 3)

วิเชียร เกตุสิงห์ (2529 : 13) ได้ให้ความหมายการประเมินผลว่า

1) ใครจะสามารถทำอะไรได้บ้าง ซึ่งสามารถทราบได้โดยการวัดความสามารถหรือสมรรถภาพของคน ซึ่งแบ่งเป็นการวัดความถนัด (Aptitude) และวัดผลสัมฤทธิ์ (Achievement)

2) ใครจะทำอะไรต่อไป อย่างไร สามารถทราบได้โดยการวัดบุคลิกภาพ (Personality) ซึ่งอาจจะต้องพิจารณาในเรื่องบุคลิกลักษณะ (Characters) การปรับตัว (Adjustment) สถานภาพทางอารมณ์ (Temperament) ความสนใจ (Interests) ทักษะคติ (Attitude)

จากที่กล่าวมาสรุปการประเมินได้ว่าการวัดหรือการประเมินผล จะเน้นใน 3 ด้านคือ

1) วัดสมรรถภาพทางสมอง ได้แก่ ความถนัดต่างๆ

2) ด้านผลสัมฤทธิ์ หมายถึง การวัดความรู้ที่ทุกคนได้เรียนมาในอดีต และ
ความรู้ที่ปัจจุบันยังคงอยู่

3) ด้านการปรับตัว หมายถึง การวัดบุคลิกภาพในด้านต่าง ๆ เช่น
ด้านอารมณ์ ด้านทัศนคติ เป็นต้น

1.2.2 รูปแบบในการประเมิน ได้มีผู้ศึกษาอธิบายถึงวิธีการประเมินไว้เป็น
รูปแบบดังนี้

กฎหมาย ธีรปรเมศวร์ (2536 : 41) ได้จัดสารบบของวิธีการประเมินที่สำคัญ
ดังแสดงรายละเอียดในตารางที่ 1

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

Rajabhat Mahasarakham University

ตารางที่ 1 ตารางของรูปแบบการประเมินที่สำคัญ ๆ

รูปแบบ	ผู้เสนอ	วิธีการ	ผลที่ได้	ต้องตอบคำถามต่อไปให้ได้ว่า
การวิเคราะห์ระบบ	โลฟลิน (Rivlin)	PPBS เปรียบเทียบ กับงานที่ทำวิเคราะห์ ค่าใช้จ่ายต่อผลตอบแทน	ประสิทธิภาพ	บังเกิดผลตามที่คาดหมายหรือไม่
วัตถุประสงค์	ไทเลอร์ (Tyler)	แทน วัตถุประสงค์ เชิงพฤติกรรม	ผลผลิตหลัก	นักเรียนได้ถึงวัตถุประสงค์หรือไม่
เชิงพฤติกรรม	โปรวัส (Provus)	แบบสอบ วัดผลสัมฤทธิ์	รายการต่าง ๆ ที่ตรวจสอบได้	ครูสอนอะไร
การตัดสินใจ	สตัฟเฟิลเบม (Stufflebeam)	สำรวจ แบบสอบถาม สัมภาษณ์ สังเกต การสังเกต (ทั่ว ๆ ไป) โดยธรรมชาติ	ประสิทธิภาพ การควบคุม คุณภาพ	โครงการมีประสิทธิภาพหรือไม่
อิสระจากวัตถุประสงค์	สคริเวน (Scriven)	ควบคุมความลำเอียง	การเลือก ของผู้บริโภค ในการวิเคราะห์ เหตุผลอื่น ๆ	ส่วนไหนบ้างที่ให้ประสิทธิผล ส่วนไหนบ้างที่ให้ประสิทธิผล ผลอะไรเกิดขึ้น จากโครงการ ประโยชน์ที่เกิด ทางสังคม

ตารางที่ 1 (ต่อ)

รายนาม	ผู้เสนอ	วิธีการ	ผลที่ได้	ต้องตอบคำถาม ต่อไปให้ได้ว่า
ศิลปวิจารณ์	อีสนอร์ เคลลี (Eisner Kelly)	การให้วิจารณ์	ปรับปรุง มาตรฐาน	ผู้เชี่ยวชาญให้คำ รับรองเห็นพ้อง กับโครงการ หรือไม่
ต่อไปให้ได้ว่า รับรอง	เซ็นทรีด (Central)	ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง	ผู้เชี่ยวชาญ	รับรองทาง คุณค่าโครงการ
การตรวจสอบ ทางวิชาชีพ	แอสโซซิเอชัน (Association)	กระบวนการ กึ่งกฎหมาย	วิชาชีพ	อย่างไร
กึ่งกฎหมาย	โอเวนส์ (Owens) โลฟนิง (Leving) วอลฟี (Wolf)	การศึกษา กรณีตัวอย่าง	ได้ทางเลือกใน การแก้ไข ปัญหา	ข้อสนับสนุน หรือโต้แย้ง เกี่ยวกับ โครงการอะไร
การศึกษา เฉพาะกรณี	สเทค (Stake) สมิธ (Smilth) แม็ก โดแนล (Macdonal) พาร์เลต (Parlet) แฮมมิลตัน (Hamilton)		ความเข้าใจ เกี่ยวกับความ แตกต่างการ สังเกต	แต่ละบุคคล สนองตอบต่อ โครงการในแง่ แตกต่างกันไป อย่างไร

จากรูปแบบการประเมิน (ตารางที่ 1) ได้นำเสนอไว้แล้ว ได้มีผู้จัดระบบรูปแบบการประเมินไว้หลาย ๆ คน แต่ทุกรูปแบบจะต้องมีวัตถุประสงค์ มีผลผลิตตรงตามวัตถุประสงค์หรือไม่ แล้วผลสรุปเป็นอย่างไร มีประสิทธิภาพหรือต้องแก้ไขของแต่ละรูปแบบ การประเมินผลงานที่จะให้เหมาะกับการปฏิบัติงานนั้น ๆ ควรเลือกใช้รูปแบบการประเมินให้สอดคล้องกับกิจกรรมของงาน

1.2.3 การวางแผนประเมินผล ในการประเมินผลนั้นควรจะได้มีการวางแผนก่อน โดยพิจารณาปัญหา 5 ประการ คือ (ภานุมาศ ธีรปรเมศวร์. 2536 : 37)

1) จะประเมินอะไร สิ่งที่สำคัญประการแรกที่จะต้องพิจารณาในการวางแผนประเมินคือ จะต้องทราบก่อนว่าจะประเมินผลอะไร จะวัดหาว่าปัญหา ความถนัด ผลสัมฤทธิ์ หรือจะวัดบุคลิกภาพ

2) มีจุดประสงค์เพื่ออะไร การประเมินผลโดยทั่วไปมีจุดมุ่งหมายเพื่อปรับปรุงการสอนให้เข้ากับความต้องการ (Needs) ของแต่ละบุคคล จุดมุ่งหมายอีกประการหนึ่ง คือ เพื่อประโยชน์ในการชี้แนะแนว เพราะการประเมินผลจะทำให้ทราบข้อเท็จจริงอันเป็นพื้นฐานของการแนะแนว รวมทั้งมีประโยชน์ในการจัดตำแหน่ง (Placement) และการติดตามผล (Follow up)

3) จะใช้อะไรเป็นเครื่องวัด หมายถึงการเลือกใช้เครื่องมือที่จะทำการวัดให้เหมาะสม เราอาจจะใช้วิธีใดวิธีหนึ่ง เช่น สัมภาษณ์ ทดสอบความสนใจ ใช้แบบสอบถาม ซึ่งแต่ละวิธีก็ต่างนำมาซึ่งผลสัมฤทธิ์ ส่วนวิธีใดจะเป็นวิธีการที่ดีที่สุดนั้นจะต้องมีความเที่ยงตรง ความเชื่อมั่นสูง

4) จะสามารถดำเนินการด้วยตนเองได้หรือไม่ ซึ่งในการดำเนินการประเมินผลนั้น สิ่งสำคัญที่สุด คือ การที่ผู้ประเมินสามารถควบคุมและดำเนินการประเมินเครื่องมือบางอย่างที่เราไม่สามารถดำเนินการเองได้ จะไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร เพราะฉะนั้นผู้ประเมินต้องพยายามเลือกใช้เครื่องมือที่สามารถใช้ด้วยตนเองได้หรืออย่างน้อยต้องสามารถควบคุมการใช้ได้อย่างใกล้ชิดได้

5) จะตีความหมายผลที่ได้ได้อย่างไร เมื่อวัดผลได้แล้วจะต้องแปลผลหรือตีความผลที่ได้จากการวัดซึ่งจะออกมาในรูปอะไรก็ตาม เมื่อรู้จักใช้เครื่องมือจะต้องทราบว่าผลจากการใช้เครื่องมือที่มีความหมายอย่างไร

1.2.4 วิธีการประเมิน มีผู้ศึกษาไว้ได้แบ่งวิธีประเมินผล ดังนี้

นิตา ชูโต (2531 : 13) กล่าวว่า การประเมินผลนั้นต้องเลือกวิธีการประเมินผลให้ตรงกับวัตถุประสงค์ของแผนดำเนินงาน แล้วนำวัตถุประสงค์ของแผนดำเนินงานมาเลือกวิธีการประเมินผล มีวิธีการประเมินผลหลายวิธี เช่น การประเมินผลแบบใช้การสำรวจ การศึกษารายกรณี การทดลอง การสังเกต หรือการให้สัมภาษณ์ แล้วนำวิธีการประเมินผลเหล่านี้มานำเสนอแปรผลและรายงานผลการประเมินนั้น ๆ ตามวัตถุประสงค์

สุชน มูลเมือง (2530 : 8) ได้กล่าวถึงรูปแบบวิธีการประเมินผลไว้ต้องมี การวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของกิจกรรมนั้น ๆ ซึ่งต้องนำมารายงานผลได้สองวิธีการ คือ รายงานผลการประเมินแบบเชิงปริมาณหรือรายงานผลแบบประเมินวิเคราะห์เชิงพรรณา คุณภาพ พร้อมกับสรุปผลของการประเมินตามโครงการแผนปฏิบัติงาน

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า วิธีการประเมินผลมีหลายรูปแบบแล้วแต่จะรูปแบบจะ เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของแผนปฏิบัติงานอะไร ซึ่งอาจจะใช้รูปแบบการประเมินเป็นแบบ สังเกต การทดลอง การศึกษา รายกรณี สัมภาษณ์ นำเสนอผลของรูปแบบการประเมินต่าง ๆ ในการวิเคราะห์ข้อมูลแบบเชิงปริมาณหรือบรรยายพรรณนา แบบคุณภาพ ก็ให้สอดคล้องกับ แผนงานของแต่ละหน่วยองค์การจะนำไปปฏิบัติต่อไป

1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการประเมินโครงการ

การประเมินโครงการ ได้มีแนวคิดที่ผู้ศึกษาได้ศึกษาเอาไว้ตามหัวข้อต่อไปนี้

1.3.1 ความหมายของการประเมินโครงการ มีผู้ศึกษาได้สรุปไว้ดังนี้

สมหวัง พิริยานุวัฒน์ (2528 : 5) กล่าวว่า การประเมินโครงการ หมายถึง กระบวนการที่ก่อให้เกิดสารสนเทศในการปรับปรุงโครงการและสารสนเทศในการตัดสินใจผลสัมฤทธิ์ของโครงการ

ประชุม รอดประเสริฐ (2529 : 7) ให้แนวความคิดไว้ว่าการประเมินโครงการ หมายถึง กระบวนการทางวิทยาศาสตร์หรือการใช้วิธีการวิจัยเพื่อหาข้อมูลที่เป็นจริง และความเชื่อถือได้ของโครงการแล้ว พิจารณาตัดสินว่าโครงการนั้นบรรลุถึงวัตถุประสงค์หรือไม่ และด้วยคุณภาพของความสำเร็งนั้นเช่นใด

การประเมินโครงการเป็นกิจกรรมการรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ความหมาย ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความต้องการหาแนววิธีการปรับปรุงวิธีการจัดการเกี่ยวกับโครงการและการหาผลที่แน่ใจว่าเกิดจากโครงการ เพื่อเป็นการเพิ่มคุณภาพและประสิทธิภาพของโครงการ (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ. 2528 : 14)

จากที่ศึกษามากแล้วโดยสรุปว่า การประเมินโครงการ คือ กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ เพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการ การค้นหาผลการดำเนินการตามโครงการเพื่อเปรียบเทียบผลที่เกิดขึ้นจากโครงการ ทั้งนี้เพื่อหาแนวทางแก้ไขปรับปรุงให้โครงการบรรลุเป้าหมายและวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ

1.3.2 ประเภทของการประเมินโครงการ มีนักประเมินหลายท่านได้แบ่งประเภทการประเมินโครงการไว้ดังนี้

1) การประเมินก่อนดำเนินงาน (Pre-evaluation or ex-ante evaluation)

เป็นการประเมินที่มีจุดมุ่งหมาย เพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับการกำหนดและการเลือกทำโครงการ ซึ่งเรื่องที่มีมักจะใช้พิจารณามีดังต่อไปนี้

1.1) ความเหมาะสมของการทำโครงการ ประกอบด้วย การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาและความจำเป็นของการทำโครงการ (Needs assessment) และการศึกษาความเป็นไปได้ (Feasibility)

1.2) การวิเคราะห์ผลตอบแทนของโครงการ (Rate of return) ประกอบด้วย การวิเคราะห์ค่าใช้จ่ายและผลกำไร (Cost – benefit analysis) การวิเคราะห์ค่าใช้จ่ายกับประสิทธิผล (Cost-effectiveness analysis)

2) การประเมินระหว่างดำเนินการ (Implementation Evaluation or Process Evaluation) เป็นการประเมินในช่วงระยะเวลาปฏิบัติงานโครงการ บางท่านเรียกว่า การประเมินเพื่อการปรับปรุงหรือการประเมินผลย่อย (Formative evaluation)

3) การประเมินหลังการดำเนินงาน (Post-evaluation on end of project) ตอบคำถามในเรื่องต่อไปนี้ คือ

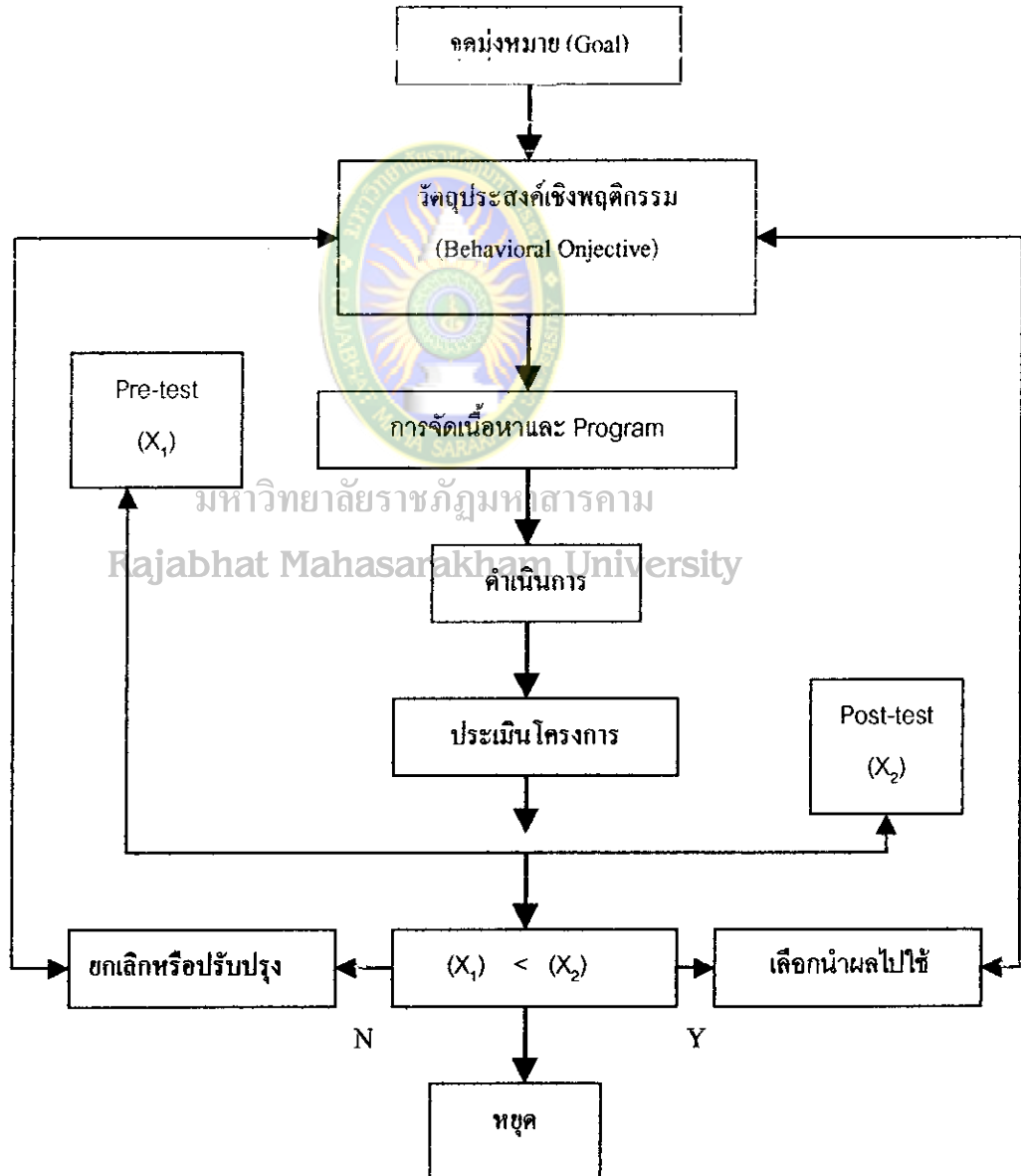
3.1) การดำเนินโครงการบรรลุจุดมุ่งหมายกำหนดไว้เพียงใด เป็นการพิจารณาผลผลิตของโครงการ

3.2) ผลพลอยได้อื่น นอกเหนือจากที่ได้ระบุไว้ในวัตถุประสงค์หรือไม่ เป็นการศึกษาค่าผลกระทบบของโครงการ

1.3.3 รูปแบบของการประเมินผลของโครงการ แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบประเมินผลโครงการมีผู้ศึกษาจากรูปแบบหลาย ๆ รูปแบบการประเมินโครงการดังมีรายละเอียดของแต่ละรูปแบบการประเมินผลของโครงการดังนี้

1) รูปแบบการประเมินผลรูปแบบที่ 1 ไทป์เลอร์ มีวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมเป็นหลัก มีกิจกรรมสอดคล้องกับวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม มีเครื่องมือ

ประกอบ ทดสอบกิจกรรม แล้วปฏิบัติกิจกรรมตามโครงการ ก่อนดำเนินโครงการต้อง ประเมินผลก่อนดำเนินโครงการ เมื่อเสร็จสิ้นโครงการแล้วต้องประเมินผลเปรียบเทียบกับ ผลก่อนดำเนินโครงการ ซึ่งมีแผนภูมิรูปแบบการประเมินผลของโครงการแบบไทเลอร์ ดังนี้

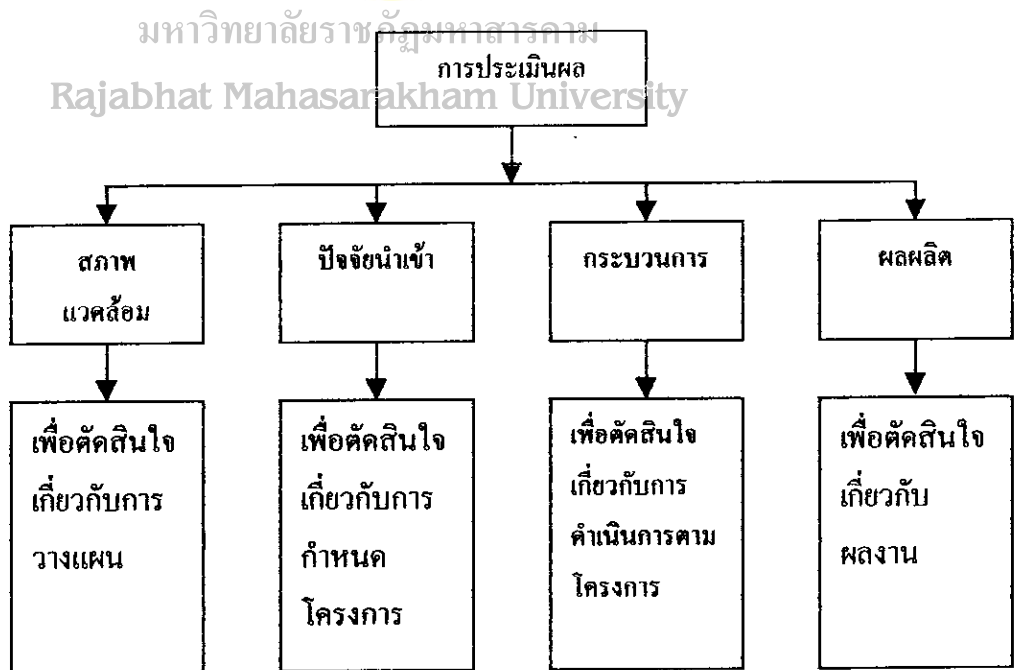
แผนภูมิที่ 1 รูปแบบการประเมินผลโครงการแบบไทเลอร์ (Tyler)
(สุขุม มูลเมือง. 2530 : 41)

2) รูปแบบการประเมินผลโครงการรูปแบบของชิปโมเดล (CIPP model) เสนอโดย เดนเนียบล เอล สตัฟฟายเบม (Daniel L. Stufflebeam) แห่งมหาวิทยาลัยโอไฮโอ (Ohio university) สหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นรูปแบบที่ได้รับความสนใจจากนักประเมินเป็นอย่าง มากในปัจจุบัน คำว่า ชิป (CIPP) เป็นคำย่อของคำว่า Context, Input, Process และ Product มีจุดมุ่งหมายเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลหรือสารสนเทศเพื่อนำไปใช้ในการตัดสินใจหาทางเลือกที่ เหมาะสมในการประเมินนั้นมุ่งประเมินจากสิ่งที่ประเมินไว้ 4 ประการด้วยกัน ดังนี้

- 2.1) สภาพแวดล้อม (Context) เพื่อพัฒนาจุดมุ่งหมายของโครงการ
- 2.2) ปัจจัยนำเข้า (Input) เพื่อออกแบบโครงการ
- 2.3) กระบวนการ (Process) เพื่อประเมินขั้นตอนการดำเนินการ

ตามโครงการ

2.4) ผลผลิต (Product) เพื่อประเมินผลสัมฤทธิ์ตามโครงการ ซึ่งอาจสรุปให้อยู่ในรูปแบบภูมิที่ 2 ดังนี้

แผนภูมิที่ 2 โครงสร้างการประเมินผลโครงการของชิปโมเดล (CIPP model) (สุขุม มูลเมือง. 2530 : 42)

1.4 แนวคิดเกี่ยวกับความรู้วัฒนธรรมประเพณีข้าวของชาวอีสาน

ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าว ผู้วิจัยได้ศึกษาตามหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้

1.4.1 คติความเชื่อเรื่องข้าว คติความเชื่อเรื่องข้าวที่ชาวนาเชื่อถือเกี่ยวกับเทพเจ้าและผีที่เกี่ยวข้องกับการทำนามีผู้ศึกษาไว้ดังนี้

1) เทพเจ้าและผีที่ชาวนานับถือ คือ แม่โพสพและพญาแถน ดังนี้
รายละเอียดดังนี้ (บุญเลิศ สดศุขชาติ. 2526 : 9)

1.1) แม่โพสพ ชาวนาเชื่อว่า แม่โพสพเป็นเทพีแห่งข้าว มีหน้าที่เป็นผู้รักษาต้นข้าว สามารถคลบนันดาลให้ข้าวได้ผลดีหรือไม่ได้ผลก็ได้ เมื่อมีเหตุเภทภัยเกิดขึ้นกับข้าว ก็จะต้องบอกกล่าวต่อแม่โพสพ เพื่อขจัดปัดเป่าให้หมดสิ้นไป เมื่อเสร็จสิ้นจากการทำนาและขนข้าวขึ้นแล้ว ชาวนาจะประกอบพิธีสู่ขวัญข้าวเพื่อเป็นการเรียกขวัญปลอบขวัญ และระลึกถึงบุญคุณของแม่โพสพ

1.2) พญาแถน เป็นผู้สร้างสรรพสิ่งในโลก และเป็นเทพเจ้าแห่งฝน (พระพิรุณ) ดังนั้นชาวอีสานต้องการให้ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล ชาวนาจะได้ทำนาปลูกข้าวได้อย่างเต็มที่ ข้าวปลาอาหารก็จะไม่อดอยาก สำหรับประเพณีการทำบุญบังไฟของชาวนาไม่ได้กระทำพิธีในหมู่บ้านของตน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการทำนาของชาวนา ถ้าปีใดฝนตกดี ชาวนาได้ทำนาอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย ก็จะจัดประเพณีดังกล่าว แต่ถ้าปีใดฝนแล้งก็จะงดไว้เพื่อจัดในปีต่อไป

2) ผีที่เกี่ยวข้องกับการทำนา ชาวอีสานเชื่อว่าผี เพราะผีมีบทบาทในชีวิตประจำวันหลายด้าน เช่น ฝนแล้ง น้ำท่วม โรคระบาด เกิดจากการกระทำของผีทั้งสิ้น ซึ่งผีที่เกี่ยวข้องกับการทำนา มีดังนี้

2.1) ผีตาแฮก ชาวนาเชื่อว่าผีตาแฮก เป็นผีที่มีบทบาทต่อความเจริญงอกงามของข้าว โดยมีอำนาจในการที่จะบันดาลให้ข้าวกล้าในนาอุดมสมบูรณ์ และยังมีหน้าที่ในการพิทักษ์รักษาท้องไร้ท้องนาอีกด้วย ก่อนที่จะลงมือทำนาทุกปี ชาวนาจะประกอบพิธีเลี้ยงตาแฮก และหลังจากเสร็จสิ้นการทำนาก็จะกระทำพิธีปลงพาทาน โดยถือคตินิยมว่า “ขึ้นปลง ลงเลี้ยง” หรือแม้แต่ในบุญข้าวสาก (เดือน 10) ชาวนาจะทำบุญข้าวสากที่วัด และนำข้าวสากไปเลี้ยงผีที่บริเวณที่นาของตนเองอีกครั้งหนึ่งแต่มีชาวนาที่เรียนธรรมจะไม่เชื่อถือเรื่องผีตาแฮก เมื่อถึงเวลาทำนาก็จะลงมือทำนาทันที ไม่ถือฤกษ์ยามและเคล็ดลับต่าง ๆ

2.2) ศิบรรพบุรุษ ชาวนาเชื่อในเรื่องของศิบรรพบุรุษ โดยมีความเชื่อว่า เมื่อบรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว ยังคงท่องเที่ยวคุลแลทุกข์สุขและคุ้มครองบ้านเรือนให้แก่ลูกหลาน ในด้านการทำนาศิบรรพบุรุษ จะช่วยคลยันคาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลปกป้องดูแลต้นข้าว ให้เจริญงอกงาม ชาวนามีประเพณีเช่นไหว้ผีเรือน และมีการทำบุญประเพณี เช่น ทำบุญข้าวประดับดินในเดือน 9 ทำบุญข้าวสากในเดือน 10 เพื่อทำบุญกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปยัง วิญญาณของบรรพบุรุษ ซึ่งมีความเชื่อ “ครั้งนึ่งไปทำบุญ พ่อแม่บ่ได้กิน บ่เห็นลูกหลาน ทำบุญไปให้ พ่อแม่ก็จะนั่งร้องไห้”

ดังนั้นเทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับการทำนาที่ชาวนาเคารพนับถือจึงมี 2 องค์ คือ แม่โพสพ เป็นเทพีแห่งข้าว มีหน้าที่เป็นผู้รักษาข้าว และพญาแถนเป็นเทพเจ้าแห่งฝนส่วนผี ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาคือ ผีตาแฮก และศิบรรพบุรุษ โดยจะมีบทบาทในการปกป้องดูแล ต้นข้าวเจริญงอกงาม

1.4.2 ตำนานเรื่องข้าว ชาวนาอีสานได้รับการบอกเล่าแบบมุขปาฐะ จากปู่ ย่า ตายาย สรุปรื่องการเกิดข้าวได้ 2 ทาง คือ (จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2534 : 72-73)

1) ข้าวเกิดจากแดนชมพูทวีปมีต้นข้าวเกิดอยู่ในอุทยานของพญานาค มีผลของเมล็ดข้าวใหญ่เท่าผลมะพร้าว หลึงหม้ายไปพบเมล็ดข้าวที่อุทยานพญานาค จึงใช้ไม้คาน ทูบเมล็ดข้าวให้แตกกระจาย เมล็ดข้าวที่แตกกระจายไปปลิวไปตกที่ในน้ำ เกิดเป็นข้าวนาดำ เรียกว่าข้าวนาดำ เมล็ดข้าวปลิวไปตกภูเขาเรียกข้าวไร่

2) ข้าวเกิดจากเทพธิดาสวรรค์ ชื่อนางสวหเทวี ซึ่งนางมีความปรารถนา อย่างแรงกล้า ต้องการอุทิศตนเองเป็นประ โยชน์ต่อเมืองมนุษย์ จึงลงจากสวรรค์มาสู่เมือง มนุษย์พบพระฤาษีในป่า ได้เสกนางสวหเทวีเป็นต้นข้าวมีกลิ่น เหล่านกยามากิน พระฤาษี จึงนำข้าวไปแจกจ่ายให้ผู้คน ได้เป็นพืชพันธุ์

สรุปได้ว่าข้าวเกิดมาจากสวรรค์เป็นเทพธิดาในตำนาน ชาวนาจึงนับถือนางเทพธิดา ว่าเป็นนางโพสพ และข้าวเกิดมาจากภูเขาที่อุทยานพญานาคในชมพูทวีป เมล็ดข้าวโตเท่าผล มะพร้าว ปลิวไปตกบนภูเขาเป็นข้าวไร่ ปลิวไปตกในน้ำ เกิดเป็นข้าวนาดำ ชาวนาทำนาคำ และปลูกข้าวไร่

1.4.3 คติความเชื่อเกี่ยวกับคาถาการทำนา คติความเชื่อเกี่ยวกับคติคาถา การทำนาที่ผู้วิจัยได้ศึกษา สรุปได้ดังนี้

สุรศักดิ์ ศิริ (2531 : 39 – 43) ได้เล่าถึงความเชื่อของชาวนาอีสานว่าก่อนจะ ลงมือทำนาต้องเลี้ยงผีตาแฮกและพระภูมินาเพื่อให้มารักษาข้าวกล้าให้งอกงาม คาถาที่ใช้

อาจแตกต่างกันไปเฉพาะถิ่น ซึ่งผู้ทำพิธีเลี้ยงพระภูมินาในเดือนหก จะปลงพาทวานแล้วกล่าวคาถา ดังนี้

พระโหราเจ้า ท้าวบุญส่งองค์พระสี

นางน้อยธรรณี ผู้ค้ำน้ำให้กิน ผู้ค้ำดินให้อยู่

ถูกหลานตีได้ลงสร้าง ลงเฮ็ด ลงทำนา ในที่ดินแปลงนี้

ปรีชา ปริญญาโน (2530 : 45) กล่าวถึงคาถาไล่ช้างคืนศัตรูข้าวที่ทำลายต้นข้าว ชาวนาอีสานใช้คาถาว่า ยะหา สาลิชะ ยังซาอะไรโรบิตตา สะลัดละ เทวะสหัสสะนิ ตุมภานี ดันลทานี ว่าสามจบแล้วกวักน้ำในแปลงนาไล่ต้นกล้าในนาในหังอกรวม

ประสพสุข ฤทธิเดช (2537 : 76) ได้ศึกษาคติความเชื่อเกี่ยวกับความเชื่อการทำนา เกี่ยวกับคาถาป้องกันข้าวถูกคนขโมย เมื่อนำมัดข้าวมาไว้ที่ลานนวดข้าวต้องกล่าวคาถา 3 จบ คือ นะจะจะจะ พะจะจะจะ นะโมพุทธายะ อะวิสสุ นุตสาณุสสิ

จากความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถาเกี่ยวกับข้าวที่ชาวอีสานนับถือ สรุปได้ว่าจะมีคาถาเชื่อเทพ ผี และศัตรูข้าวที่เป็นทั้งคนและสัตว์ ทำให้ชาวอีสานได้นำมาปฏิบัติถึงปัจจุบัน

1.4.4 ข้อชะล่าเรื่องข้าว หมายถึง ข้อห้ามที่ไม่ให้ชาวนาอีสานปฏิบัติต่อข้าวที่นำมารับประทานไปในทางไม่ดี มีผู้ศึกษาไว้สรุปได้ดังนี้

สาร สาระทศนันทน์ (2525 : 7-8) กล่าวถึงข้อห้ามเรื่องการบริโภคข้าวคือ

- 1) ห้ามกินข้าวย้ายที่บ่อย ๆ ไม่เหมาะสมทำให้สกปรกที่อยู่อาศัย
- 2) ห้ามยืมกินข้าว ตายไปเป็นเปรต
- 3) ห้ามกินข้าวเสียงดัง
- 4) เมื่อกินข้าวอิ่มแล้วให้ยกมือไหว้ข้าว

จากข้อห้ามที่กล่าวมา แสดงว่าต้องการสอนให้ชาวนาอีสานปฏิบัติกรบริโภคข้าว มีมรรยาทสุภาพ และกตัญญูต่อข้าวโดยการยกมือไหว้

กิ่งแก้ว อัครถาวร (2525 : 60) ได้ศึกษาถึงข้อห้ามเรื่องการดักข้าวจากฝูงนางว่า ดักวันใดเป็นวันจมน้ำให้ตัดจากฝูงนางข้าวจะหมดไป ถ้าวันใดเป็นวันฟูให้ดักข้าวได้ โดยถือเอาวันธงชัยของทุกๆ ปี เช่น วันพุธ วันพฤหัสบดี หรือวันที่ไม่มีผีตายในหมู่บ้าน

จากที่ได้ศึกษาข้อห้าม (ข้อชะล่า) เรื่องข้าวสรุปได้ว่าข้อห้ามต่าง ๆ เกี่ยวกับข้าวชี้ให้เห็นว่าชาวนาปฏิบัติตนเองต่อข้าวด้วยความเคารพ ถึงจะทำให้ข้าวได้ผลผลิตมาก

1.4.5 ประเพณีเกี่ยวกับข้าว ประเพณีเกี่ยวกับข้าวที่ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องสรุปได้ดังนี้

จรรุวรรณ ธรรมวัตร (2530 : 30) ได้อธิบายว่าชาวนาอีสานมีประเพณีที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับข้าวในช่วงการเพิ่มผลผลิตจะประกอบพิธีทำบุญคุณลาน พิธีทำบุญคุณลานปฏิบัติเมื่อทำการนวดข้าวในลานนวดข้าวเสร็จสิ้นแล้ว โดยกองเมล็ดข้าวที่นวดเสร็จไว้ในลานก่อนที่จะขนข้าวไปที่ยุ้งฉาง ผู้เป็นเจ้าของข้าวมีความศรัทธาในพุทธศาสนาก็จะนำข้าวไปถวายพระที่วัด ตามผลผลิตข้าวที่ได้ ถ้าครอบครัวใดได้ผลผลิตข้าวมากก็จะทำบุญข้าวคุณลานนำข้าวไปทานที่วัดเป็นจำนวนมาก การทำบุญมีจุดประสงค์ว่าจะต้องทำเพื่อความมั่งมีให้แก่ตนเองและครอบครัว

สาร สาระทัศน์านันท์ (2525 : 40) ได้อธิบายถึงการทำข้าวจี่ในเดือนสามที่ทำบุญข้าวจี่เพราะเลิกจากที่ชาวนาได้ทำนาเสร็จแล้ว ชาวนากับกรรมการวัดก็จะเตรียมวันที่ทำบุญข้าวจี่ โดยเอาข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วมาปั้นเป็นก้อนๆ เสียบกับไม้ไผ่ที่เตรียมไว้แล้ว ก่อกองไฟให้พร้อม หลังจากไฟเป็นถ่านแดง ก็นำไม้เสียบข้าวที่เตรียมไว้ ปิ้งไฟ แล้วจึงค่อยใส่ข้าวปิ้งให้ข้าวสุกเหลืองอร่าม จึงนำข้าวปิ้งใส่ไข่ไปถวายพระที่วัด ชาวนาอีสานจะเรียกบุญนี้ว่า บุญปั้นข้าวจี่ หรือบุญข้าวจี่

ปรีชา พิณทอง (2525 : 64-65) ได้อธิบายไว้ประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าวว่าเป็นประเพณีของชาวอีสานที่นำในช่วงข้าวได้ผลผลิตหรือเรียกว่าข้าวสุกแก่เต็มที่ เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวมีการมาลงแขกเกี่ยวข้าวช่วยบุคคลที่ได้ผลผลิตข้าวมาก หรือมีแรงงานเกี่ยวข้าน้อย คำว่า “ลงแขก” จึงหมายถึงการแลกเปลี่ยนแรงงานช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยไม่คิดค่าจ้างแรงงาน การทำประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าวนี้ ทำให้งานได้สำเร็จโดยเร็วแล้วยังแสดงถึงความสามัคคีของผู้คนในชุมชนสะท้อนให้เห็นความรักใคร่กลมเกลียวของผู้คนในชุมชนอีกด้วย

สุรศักดิ์ สิริ (2531 : 60) ได้ศึกษาประเพณีเรื่องวัฒนธรรมในการทำนาในส่วนการแสดงออกถึงความขอบคุณที่มีต่อข้าวต่อเทพธิดาแม่โพสพ ได้ทำพิธีสู่ขวัญข้าวโดยวิธีสู่ขวัญข้าวนิยมทำกันหลังจากที่ขนข้าวเก็บไว้ในยุ้งฉางแล้ว ผู้ทำพิธีคือหมอสู่ขวัญในท้องถิ่นนั้นๆ นิยมทำกันในวันพุธ หรือวันธงชัยในแต่ละปี โดยมีเครื่องบูชาเรียกว่าขันท์ 5 คือ ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่ และเครื่องสังเวศ ข้าวต้มมัด 1 คู่ น้ำมัดฝ้าย (น้ำเหล้า) ไบคูน และบายอ ใช้สำหรับการมัดฝ้ายน้ำเหล้า เมล็ดข้าวขณะผู้ทำพิธีกล่าวคาถาสู่ขวัญข้าว คาถาในพิธีสู่ขวัญข้าวก็จะแตกต่างกันไปตามถิ่นของตนเอง เช่น การสู่ขวัญข้าวที่บ้านคอนคู่ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม มีคาถาในการสู่ขวัญข้าวว่า “กินอย่าให้บัก จกอย่าให้ลง ให้อันมา

จิ้งขวยคุ่น จูณพุนมาเต็มปากเล่า” การทำพิธีสู่ขวัญข้าวกระทำเพื่อระลึกถึงแม่โพสพและให้มีข้าวรับประทานตลอดไป

จากที่ผู้ศึกษาได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับประเพณีเกี่ยวกับข้าวสรุปได้ว่า ประเพณีเกี่ยวกับข้าวมีจุดมุ่งหมายในการทำพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวอยู่ 3 ประการ คือ ทำพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวเพื่อระลึกแสดงความกตัญญูต่อแม่โพสพ เช่น พิธีทำบุญคูณลาน บุญกุ่มข้าวใหญ่ จุดมุ่งหมายต่อมาการทำพิธีกรรมข้าวเพราะต้องการแสดงความเคารพต่อ ศิบรรพบุรุษ และทำพิธีกรรมข้าวเพราะต้องการเพิ่มผลผลิตให้ข้าวมีผลผลิตได้มากตลอดไป ให้มีข้าวได้กิน ได้ทาน เช่น พิธีบุญข้าวสาก และพิธีสู่ขวัญข้าว และนอกจากพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวยังแสดงให้เห็นถึงความรักใคร่ของประชากรในชุมชนอีกด้วย ดังพิธีลงแขกเกี่ยวข้าว

1.5 แนวคิดเกี่ยวกับความรู้การละเล่น ศิลปะเพื่อนรำและดนตรีพื้นบ้านของชาวอีสาน

การศึกษาความรู้เกี่ยวกับการละเล่นศิลปะเพื่อนรำพื้นบ้านของชาวอีสานที่ผู้วิจัยได้ศึกษามาปี่รายละเอียดครั้งนี้ วิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

ปราณี วงษ์เทศ (2530 : 225 – 230) ได้ศึกษาการละเล่นและพิธีกรรมในสังคมไทย จากประเพณีสงกรานต์ตามหลักการวิเคราะห์ทางมานุษยวิทยา พบว่าการละเล่นในพิธีกรรมของคนไทยนั้นเกิดมากจากพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพทำมาหากิน ได้แก่ การละเล่นเกิดจากพิธีกรรมการทำนา ซึ่งมีการเล่นเต้นกับรำเดี่ยว เล่นเพลงเกี่ยวข้าว หรือเพลงนวดข้าว การละเล่นต่าง ๆ เหล่านี้ ได้ตอบสนองต่อความสนุกสนานของชาวนาและทำให้สังคมชุมชนปลอดภัยจากการลักเล็กขโมยสิ่งของ เพราะแต่ละชุมชนต่างก็มีความรักใคร่ปรองดองกลมเกลียวกัน โดยได้เข้าร่วมการแสดงการเล่นตามเทศกาลของการได้ประกอบอาชีพทำมาหากิน

บุญเลิศ สดสุชาติ (2526 : 19) ได้สรุปเรื่องการละเล่นของคนอีสานที่เกิดขึ้นมาจากความเชื่อในเรื่องการรักษาสุขภาพป้องกันโรคภัยไข้เจ็บของชุมชนชาติพันธุ์ไทยการรักษาสุขภาพโดยวิธีการเหยา การเหยาเป็นพิธีกรรมร้องทำนองเหมือนกล่าวคาถาให้ผู้ที่ป่วยเป็นโรคได้รับฟังเรียกร้องทำนองเพลงเหยาต้องเพื่อนรำประกอบดนตรีด้วย ผู้ที่รักษาโรคด้วยพิธีเหยาส่วนมากก็จะหายจากการป่วยไข้ แต่ที่เป็นเช่นนี้เพราะเสียงทำนองร้องเพลงเป็นการสื่อสารอย่างหนึ่งทำให้จิตใจของผู้ป่วยเข้มแข็ง หายจากความวิตกกังวลจิตใจลงไปยังยอมทำให้ร่างกายแข็งแรง

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2525 : 80 – 84) ได้อธิบายถึงการละเล่นของคนอีสานไว้หลาย ๆ ประเภทเช่นการละเล่นตามงานเทศกาลประจำปีเช่นงานบุญเดือนหกมีแข่งบั้งไฟงานบุญพระเวส มีการฟ้อนรำแห่พระเวสเข้าเมือง ส่วนการละเล่นของเด็ก ๆ ก็จะมีการเล่นขาโลกแตก วิ่งกระสอบ วิ่งลิงชิงหลัก ในทุก ๆ ฤดู เพราะการละเล่นของเด็กนี้ เล่นได้ทุกโอกาสทุกสถานที่ ทำให้การละเล่นของเด็กและของผู้ใหญ่แตกต่างกันไป ที่เป็นเช่นนี้คงเพราะการละเล่นของผู้ใหญ่ต้องมีงานเทศกาลบุญประเพณี หรืองานมงคลส่วนตัวมีขึ้นถึงจะแสดงการละเล่นเป็นหมู่คณะได้ แต่การละเล่นของเด็กสามารถเล่นด้วยตนเองไม่เป็นหมู่คณะก็เล่นได้

วิรัช บุญยกุล (2524 : 7 – 9) ได้อธิบายประกอบถึงการนำดนตรีเข้ามาประกอบการแสดง การละเล่นของชาวอีสานว่ามีดนตรีอยู่หลายประเภท เช่น ประเภทเป่า ได้แก่ แคน ประเภทตีมี ฉิ่ง ฉาบ โปงลาง ประเภทตีพิณ ประเภทตีฆ้องด้วง ซออยู่ ซึ่งดนตรีแต่ละประเภทก็สามารถนำไปใช้ในการละเล่นได้ตามความต้องการของผู้แสดง เช่น การร้องหมอลำ หมู่ ลำกลอนก็ใช้แคน ใช้พิณ ใช้โหวด ผสมวงเข้าประกอบเสียงร้องของผู้แสดง ทำให้ผู้ฟังได้รับความสนุกสนาน

จากแนวคิดเกี่ยวกับความรู้การละเล่น ศิลปะฟ้อนรำและดนตรีพื้นบ้านของชาวอีสานที่ผู้วิจัยได้ศึกษานั้นชี้ให้เห็นว่าการละเล่นศิลปะฟ้อนรำดนตรีของคนอีสานมีการละเล่นเกิดมาจากพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ เช่น การทำนา มีการฟ้อนนวดข้าว ฟ้อนสงพ่าง การละเล่นเกิดจากประเพณีเทศกาล เช่นประเพณีสงกรานต์และการละเล่นเกิดมาจากความเชื่อโดยการร้องทำพิธีเหยาประกอบการรักษาโรคของชาวภูไท นอกจากนี้การละเล่นของชาวอีสานเด็ก ๆ ก็สามารถเล่นได้ทุกโอกาส เล่นขาโลกแตก วิ่งลิงชิงหลัก เล่นเป็นหมู่คณะ หรือเล่นด้วยตนเอง ส่วนดนตรีประกอบการแสดงนั้นมีทั้งการผสมวง และใช้เป่าเดี่ยว ๆ เช่น การเป่าแคนประกอบการแสดงลำกลอน หรือผสมวงแคนเข้ากับเครื่องดนตรีประเภทตี ฉิ่ง ฉาบ ในการเล่นฟ้อนรำและดนตรีนี้เมื่อนำมาแสดงแล้วทำให้ประชาชนมีความสุขสนุกสนานเพลิดเพลินมีความรักใคร่กลมเกลียวในหมู่คณะในชุมชนนั้น ๆ

ผู้วิจัยได้นำกรอบแนวคิดความรู้เรื่องศิลปะการฟ้อนรำและดนตรีพื้นบ้านชาวอีสานไปใช้ เป็นกรอบแนวคิดในการนำเสนอ โครงการฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรมข้าวสู่เด็กและเยาวชนในเรื่องทำฟ้อนรำและดนตรีประกอบเพื่อเป็นเนื้อหาในการอบรมเด็กและเยาวชนโรงเรียนบ้านแว่งเหล่าแก่น้อย อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

2. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ทฤษฎีการศึกษาทัศนวิทยาตามแนวมานุษยวิทยากับการประเมินผลโครงการ
ด้านวัฒนธรรมของชาวอีสาน มีการศึกษาทัศนวิทยาด้านประเพณีพิธีกรรมตามแนว
มานุษยวิทยาที่เป็นคตินิยมบ้านด้านคตินิยมเชื่อจากพิธีกรรม สรุปได้ดังนี้

2.1 ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ มีใจความสำคัญว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ทฤษฎีนี้มองว่า
สังคมอยู่กันอย่างมีระบบ ในแต่ละระบบจะมีระบบย่อยซึ่งจะทำหน้าที่ของตนตามที่ได้รับ
มอบหมายหากระบบใดไม่ทำหน้าที่ของตนจะก่อให้เกิดการปรับตัวเองและเกิดความสมดุล
ในที่สุด ซึ่งระบบต่าง ๆ ที่เป็นอยู่ในสังคมจะมองว่าสมดุลอยู่แล้ว สิ่งที่จะทำให้ระบบเปลี่ยน
ต้องมาจากปัจจัยภายนอกมากกระทำให้ระบบต่าง ๆ เกิดการเสียสมดุล จึงทำให้ระบบย่อย
ต่าง ๆ ได้รับการปรับตัวเข้าหากัน มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้าๆ เพื่อรักษาสมดุลในระบบ
จากการกระทำของบุคคลและสังคม มนุษย์ได้นำคตินิยมเชื่อในด้านต่าง ๆ ไปประกอบพิธี
กรรมเพื่อคลี่คลายข้อขัดแย้งระหว่างคนกับธรรมชาติ ระหว่างคนกับคน และคนกับกฎเกณฑ์
ทางสังคม เช่น การเลี้ยงผีแถน ผีตาแฮก ผีเทพารักษ์ ฯลฯ เป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์
ระหว่างคนกับธรรมชาติ ที่ส่งผลต่อการประกอบอาชีพ และกิจกรรมที่เกี่ยวกับความอุดม
สมบูรณ์ของท้องถิ่น ความเชื่อในเรื่องอำนาจลี้ลับ ภูติผีปีศาจ ตลอดจนเทพเจ้า จึงมี
ความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับมนุษย์ มนุษย์จึงพยายามหาวิธีการหรือโอกาสที่จะทำให้
ภูติผีวิญญาณและเทพเจ้าต่าง ๆ เหล่านั้นพึงพอใจ โดยการไหว้วาน เคารพบูชา เช่นสังเวย
บวงสรวง ทำพิธีกรรมให้แก่สิ่งลี้ลับเหนือธรรมชาติ จึงเริ่มจากคำอ้อนวอนอธิษฐานด้วย
ถ้อยคำอันไพเราะ จนเกิดคำประพันธ์หรือบทร้อยกรองและเพื่อให้เกิดความพึงพอใจจึงมี
การกระทำกิจกรรมเฉลิมฉลองร้องรำทำเพลง และการละเล่นเพื่อความสนุกสนาน จึงเกิดเป็น
ประเพณีขึ้นในกลุ่มชน

การประกอบพิธีกรรมเกิดขึ้นตามความเชื่อพื้นฐานที่ทำให้เกิดความเชื่อของชาวบ้าน
ย่อมมาจากความต้องการให้ตนเองมีชีวิตอยู่ในโลกด้วยความผาสุกทั้งกายทั้งใจ ชาวบ้าน
จึงแสวงหาปัจจัยเพื่อตอบสนองความต้องการทางกาย ส่วนทางจิตใจก็แสวงหาความรัก
ความมั่นคงปลอดภัย เมื่อความต้องการดังกล่าวได้รับการตอบสนองชาวบ้านจึงหาที่พึ่งพา
ช่วยเหลือและเกิดความคิด ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติต่าง ๆ เช่น เชื่อในเรื่องภูติผี
วิญญาณ อำนาจลี้ลับและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เมื่อมนุษย์ได้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกัน

อำนาจเหนือธรรมชาติ จึงทำให้ชีวิตมีความสุข มีความเชื่อมั่นในการดำเนินชีวิต ทั้งนี้เพราะความเชื่อดังกล่าวให้คุณค่า และความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ สามารถสรรค์สร้างประโยชน์ที่สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มชน

บุญเลิศ นนทลีธา (2536 :117) ได้ศึกษาไว้ดังนี้ ทฤษฎีโครงสร้างและการทำหน้าที่เป็นระบบสังคมในชุมชน มีการสร้างระเบียบ กฎเกณฑ์ กำหนดสิทธิหน้าที่และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่าง ๆ ให้ปฏิบัติตาม ตลอดจนมีการจัดระเบียบต่าง ๆ เช่น ระบบครอบครัว การผลิต การปกครอง ศาสนา ความยุติธรรม ฯลฯ กล่าวอีกนัยหนึ่ง สังคมสร้างสถาบันต่าง ๆ ในชุมชนขึ้นมาเพื่อให้ชีวิตชุมชนดำรงอยู่ได้ ระบบสถาบันสังคมในชุมชนจึงทำหน้าที่สำคัญในการช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าว เสมือนกลไกที่ทำงาน เพื่อประโยชน์ของชุมชนและการอยู่ร่วมกันของมนุษย์

ระบบสังคมในชุมชน ที่สามารถจะรักษาระบบไว้ได้นั้น จะต้องทำหน้าที่ 4 ประการ ได้แก่

2.1.1 ระบบสังคมต้องมีวัตถุประสงค์ และดำเนินไปเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal attainment) วัตถุประสงค์ของชุมชนมีความจำเป็น เพื่อความอยู่รอดแห่งสังคมสมาชิกในชุมชนจะอยู่ได้อย่างสงบสุข ทำอย่างไรจึงจะถ่ายทอดวัตถุประสงค์ของชุมชนนี้ไปสู่สมาชิกในชุมชน มีการดำเนินการไปสู่เป้าหมาย และจะมีการควบคุมอย่างไรที่จะให้สมาชิกได้ปฏิบัติไปสู่วัตถุประสงค์ หรือเป้าหมายของชุมชน สถาบันทางสังคมที่ทำหน้าที่นี้ ได้แก่ สถาบันครอบครัวและสถาบันการศึกษาในชุมชน

2.1.2 ระบบสังคมต้องมีการปรับตัว (Adaptation) การปรับตัวมีความจำเป็นและสำคัญมากต่อการมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน การที่สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์และการกระทำระหว่างกันนั้น จำเป็นต้องคิดหาเทคนิควิธีต่าง ๆ ที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ของสังคม และเสริมสร้างพลังต่าง ๆ ภายในระบบให้ดีขึ้น สถาบันทางสังคมที่จะช่วยทำหน้าที่นี้อย่างมาก ได้แก่ สถาบันเศรษฐกิจ

2.1.3 ระบบสังคมจะต้องมีการบูรณาการรวมหน่วย หรือการผสมผสาน ส่วนต่าง ๆ (Integration) การบูรณาการรวมหน่วยมีความสำคัญต่อระบบ ก็เพราะเพื่อสร้างความเข้าใจภายในระบบ เพื่อช่วยทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เพื่อนำไปสู่จุดมุ่งหมายของสังคมและเพื่อป้องกันภาวะความตึงเครียดที่อาจเกิดขึ้นได้ในระบบ สถาบันทางสังคมที่ทำหน้าที่นี้ได้ สถาบันทางการเมือง การปกครอง สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นต้น

2.1.4 ระบบสังคมจะต้องมีการจัดการกับความตึงเครียด (Tension management or latency) ภายในระบบสังคมของชุมชนย่อมจะมีความขัดแย้ง หรือความตึงเครียดอยู่เป็นธรรมดาจากบุคคล กลุ่ม สถาบัน หรือชุมชน ระบบสังคมต้องทำหน้าที่แก้ไข หรือจัดการกับสิ่งเหล่านั้น เพื่อก่อให้เกิดความสมดุลในสังคม สถาบันทางสังคมที่ทำหน้าที่ดังกล่าว ได้แก่ สถาบันศาสนา และสถาบันศาล

โดยปกติแล้วการทำงานของระบบสังคมเหล่านี้ เป็นผลให้สังคมอยู่ในสภาพสมดุลเคลื่อนที่ (Moving equilibrium) กล่าวคือ ระบบหรือสถาบันทางสังคม จะปรับตัวเข้าหากันตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในสภาพแวดล้อมทางสังคมและทางภูมิศาสตร์ แต่ละสถาบันจะทำหน้าที่ของตน ซึ่งเป็นการสนองต้องการของสถาบันอื่น ๆ และสังคมส่วนรวม แต่ก็ต้องยอมรับว่าไม่มีสังคมใดที่ส่วนประกอบหรือสถาบันต่าง ๆ ดังกล่าวจะสามารถทำหน้าที่โดยสมบูรณ์ทุกประการ

2.2 ทฤษฎีหน้าที่นิยม

2.2.1 การสร้างภาพพจน์ เดวิส และมัวร์ (Davis and Moore) ได้สร้างภาพพจน์ของทฤษฎีนี้ไว้ดังนี้ (พลอย เจริญสุข. 2530 : 30)

- 1) หากสังคมจะดำรงอยู่ได้ สังคมจะต้องปฏิบัติหน้าที่จำนวนหนึ่ง
- 2) สังคมจะแบ่งหน้าที่ต่าง ๆ ไปให้สมาชิกปฏิบัติ แต่ละคนจะปฏิบัติหน้าที่ไม่เท่ากัน คนที่ปฏิบัติหน้าที่สำคัญของสังคม ก็มักจะมีคุณค่าต่อสังคมไปด้วย
- 3) ถ้าสังคมจะมีชีวิตอยู่หรือเจริญต่อไป สังคมต้องหาสมาชิกที่มีคุณสมบัติหน้าที่เหล่านั้น
- 4) หน้าที่สำคัญต้องหาบุคคลมีคุณสมบัติสูง ที่ได้รับการฝึกฝนมานานและเป็นผู้รับผิดชอบสูง คนเช่นนี้มักจะหายากในแต่ละสังคม
- 5) แต่ละสังคมต้องทำหน้าที่หลายอย่างพร้อมกันในสังคม คือ ต้องหาคนที่มีความสามารถปฏิบัติหน้าที่และสนับสนุนให้กำลังใจคนที่ทำหน้าที่อยู่แล้วให้ทำหน้าที่ได้ดีที่สุด
- 6) ปัญหาที่แก้ไขโดยระบบให้รางวัลของสังคม คือ ให้อภิสิทธิ์และเกียรติคุณแก่คนที่ปฏิบัติหน้าที่สำคัญ
- 7) การให้กำลังใจหรือรางวัลตอบแทน ไม่จำเป็นต้องได้สัดส่วนกับความสำคัญของแต่ละบทบาทหน้าที่ก็ได้ หากยังไม่สามารถหาคนทำหน้าที่ต่าง ๆ ได้ครบถ้วน
- 8) อภิสิทธิ์และเกียรติคุณ จึงมักตกอยู่กับคนที่ปฏิบัติหน้าที่สำคัญของสังคม สำคัญมากก็ได้มาก สำคัญน้อยก็ได้น้อยลดหลั่นลงมา

9) โดยทั่วไปแล้ว การแบ่งปันอภิสิทธิ์และเกียรติคุณอย่างเท่าเทียมกัน มีประโยชน์ต่อสังคม ถ้าสังคมจะมีชีวิตอยู่ต่อไป

10) การให้รางวัลแก่ผู้ปฏิบัติหน้าที่ในสังคม บางทีก็ทำให้หัวหน้าของสังคม แต่โดยทั่วไปจะขึ้นอยู่กับอุปสงค์ อุปทาน ของตลาดแรงงาน การแบ่งปันอภิสิทธิ์และเกียรติคุณนี้เองเป็นแบบอย่างให้กับการแบ่งชั้นทางสังคม

2.2.2 บทบาทของศาสนาและพิธีกรรม มาลินโนวสกี (Malinowski) ได้กล่าวถึง ทฤษฎีหน้าที่ที่นิยามว่า โดยพื้นฐานของทฤษฎีหน้าที่นิยาม มักจะอธิบายบทบาทของศาสนาและพิธีกรรมว่ามีหน้าที่ต่อสังคมดังต่อไปนี้ (สุริยา สมุทคุปต์ และพัฒนา กิติอาษา. 2534 : 8)

1) ศาสนาทำหน้าที่อธิบาย (Explain) ตอบความสงสัยของมนุษย์ เช่น โลกนี้เกิดขึ้นมาได้อย่างไร มนุษย์สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างไร ทำไมมนุษย์เกิดมาแล้วต้องตาย หรือทำไมมนุษย์ถึงต้องแตกต่างกัน เช่น บางคนก็ประสบความสำเร็จ บางคนกลับล้มเหลว

2) ศาสนาทำหน้าที่สนับสนุน (Validate) ศาสนาเป็นพลังที่ครอบจักรวาล เพื่อรักษา จริยธรรมและความเป็นระเบียบของสังคมมนุษย์ ในความหมายนี้วิญญาณบรรพบุรุษความเชื่อเรื่องผีหรือพระเจ้า ต่างก็เป็นกฎเกณฑ์และให้คำอธิบายที่เป็นเหตุผลต่อการกระทำของมนุษย์

3) ศาสนาทำหน้าที่เพิ่มขวัญกำลังใจ (Reinforce) มนุษย์สามารถเผชิญกับภาวะวิกฤติต่าง ๆ ในช่วงชีวิต เช่น ตาย เจ็บป่วย ขาดแคลนอาหาร ความโชคร้ายได้ดี เมื่อมนุษย์ใช้ศาสนาเพื่อบำรุงขวัญกำลังใจในทางจิตวิทยา ตามช่วงเวลาของภาวะวิกฤติเหล่านั้น เช่น “โศกเศร้า สับสน เสียใจ”

อย่างไรก็ตามระดับปัจเจกบุคคลนั้น เราพบว่า ศาสนาและความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติได้ช่วยเพิ่มความเชื่อมั่นให้กับมนุษย์ ช่วยลดความหวาดกลัวความยุ่งยากทางจิตใจในการเผชิญกับโลกของความเป็นจริง ความจริงแล้วด้วยการประกอบพิธีกรรมนั่นเองที่เป็นเครื่องมือเชื่อมโยงปัจเจกบุคคลให้เข้ากับศาสนาตามแนวคิดของมาลินโนวสกี ดังที่ปรากฏในบทความที่ชื่อ “The role of magic and religion” ท่านอธิบายว่า มนุษย์ในทุกสังคมมีความรู้ และผสมผสานเชื่อมโยงกิจกรรมและวัฒนธรรมนั้น ๆ เข้าด้วยกัน ประสบการณ์และความคิดเชิงตรรกศาสตร์มนุษย์ว่า ความรู้ของมนุษย์นั้นจำกัด ทั้งยังมีประสบการณ์อีกหลายอย่างที่มนุษย์ไม่สามารถอธิบายได้อย่างมีเหตุผล และมีหลักฐานอ้างอิง เช่น คำถามที่ว่า ทำไมมนุษย์ถึงต้องแก่ หรือตาย เป็นต้น ความเชื่อทางศาสนาจึงมีความจำเป็นสำหรับมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาจะช่วยลดระดับความขัดแย้งในใจของมนุษย์ช่วยให้มนุษย์แปรเปลี่ยน

ความหวาดกลัวไปในทางบวก ดังนั้นศาสนาตามความคิดของท่านจะตอบสนองต่อความต้องการของปัจเจกบุคคล ทั้งทางกายภาพหรือจิตวิทยา และทางสังคม

ในสังคมดั้งเดิมรวมทั้งสังคมเกษตรกรรมชาวบ้านมีความจำเป็นที่ต้องพึ่งศาสนา และใช้เวทย์มนต์คาถาคงที่มาลีโนวาสก็อธิบายไว้ว่า ในสังคมเกษตรกรรมที่ผู้คนต้องอาศัยผลผลิตที่ได้จากไร่นา แม้ว่าผู้คนเหล่านี้มีความรู้เกี่ยวกับการเกษตรเป็นอย่างดี เช่น มีความรู้เกี่ยวกับลักษณะของดิน ความจำเป็นต้องถางป่าเพื่อเพาะปลูก อาศัยปุ๋ยจากเถาเถาที่ได้จากการเผาไม้ และวิธีการเพาะปลูกที่เหมาะสม แม้ชาวบ้านจะเลือกพื้นที่การเพาะปลูกที่ดีและทำงานในไร่นาอย่างหนักและพิถีพิถัน แต่สิ่งที่อยู่นอกเหนือความคาดหมายอาจเกิดขึ้นได้เสมอ ความแห้งแล้ง น้ำท่วม แมลงศัตรูป่า อาจทำลายพืชผลให้ได้กลับตรงข้ามอย่างไม่น่าเชื่อ น้ำฝน แสงแดด แมลงที่กัดกินพืชผลและความอุดมสมบูรณ์ดูเหมือนว่าจะถูกควบคุมไปด้วยพลังที่อยู่นอกเหนือไปจากประสบการณ์และความรู้ตามปกติของมนุษย์ ดังนั้นคนจึงพึ่งพาไสยศาสตร์

2.2.3 ผลกระทบและหน้าที่ของศาสนา ในระยะเวลาเดียวกันกับที่มาลีโนวาสก็นำเสนอแนวการศึกษาศาสนาและพิธีกรรมนั้น ยังมีนักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษอีกคนหนึ่งที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับในการอธิบายศาสนาและพิธีกรรมตามแนวโครงสร้างหน้าที่นิยม นักมานุษยวิทยาท่านนี้คือ เอ อาร์ เรดคลิฟ-บราวน์ (A.R. Redcliffe – Brown) ท่านนำเสนอว่า การที่พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและไสยศาสตร์ยังคงมีอยู่นั้น เป็นเพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งของกลไกที่สังคมในการคงอยู่ด้วยการกำหนดสิ่งที่เป็นคุณค่าพื้นฐานของสังคมขึ้นมา หน้าที่และบทบาทของศาสนา และพิธีกรรมที่มีต่อสังคมตามความคิดของท่าน ดังนี้

1) ผลกระทบหรือหน้าที่ในทางจิตวิทยา (Immediate psychological effects)

หรืออาจเรียกได้ว่า ผลกระทบโดยตรง ซึ่งเป็นผลกระทบที่เกิดจากศาสนา และพิธีกรรมนั้น เช่น เมื่ออ้างถึงเป้าหมายของพิธีกรรมเหล่านั้นจากมุมมองของคนข้างนอก เราอาจพูดได้ว่าชาวบ้านผิดพลาด เพราะว่าพิธีกรรมจริง ๆ ไม่ได้ทำหน้าที่อย่างเขาเชื่อ ตัวอย่างเช่น พิธีขอฝนก็ไม่ได้ทำให้ฝนตกจริง ๆ แต่หน้าที่หรือผลของพิธีกรรมส่งผลโดยตรงต่อภาวะจิตใจของคน ประกอบพิธี ช่วยคลายความตึงเครียด คลายความหวาดกลัว หน้าที่โดยตรงของศาสนาและพิธีกรรม ในแง่ที่เราอาจพิจารณาได้จากสิ่งที่คนพื้นบ้านถือความหมายออกมา เช่น เพื่อบำรุงรักษาบางส่วนของธรรมชาติ ได้แก่ พืชหรือสัตว์บางชนิด หรืออากาศที่ร้อนหรือเย็น เป็นต้น หรือจากคำพูดของเขาโดยตรง แม้ว่าบางครั้งเขาอาจจะบอกเพียงว่าเป็นหน้าที่หรือเป็นระเพณีก็ตาม

2) หน้าที่ทางสังคม (Social effects) หน้าที่ของศาสนาในแง่นี้ ส่งผลกระทบโดยทางอ้อมต่อโครงสร้างสังคม (Social structure) ซึ่งตามความหมายของท่านก็คือเครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมที่เชื่อมโยงปัจเจกชนเข้าด้วยกัน ในลักษณะที่เป็นระบบระเบียบหน้าที่ต่อสังคมของศาสนา จะพิจารณาได้จากความคิดทางจักรวาลวิทยาทั้งหมดที่พิธีกรรมและศาสนานั้น ๆ ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่ง หรือพิจารณาได้จากโครงสร้างสังคม เช่น ศาสนาช่วยรักษาและทำหน้าที่ให้คนในสังคมมีความเข้าใจอันดีต่อกัน สามัคคีปรองดองกันมากขึ้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้นักทฤษฎีทั้งสองท่านจะอธิบายหน้าที่ของศาสนา และพิธีกรรมในลักษณะเดียวกัน คือ ช่วยปัจเจกชนลดความหวาดกลัว ความสับสนภายในจิตใจ ในการเผชิญกับความจริงของชีวิต และช่วยให้สังคมรักษาความเป็นเอกภาพ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก แต่นักทฤษฎีทั้งสองท่านก็มีข้อถกเถียงกันเสมอ ในประเด็นที่ว่าจุดเริ่มต้นที่ศาสนาและพิธีกรรมทำหน้าที่ต่อสังคมมาลีโนวาสกี เชื่อว่าศาสนาและพิธีกรรม (รวมทั้งวัฒนธรรมของมนุษย์ทั้งหมด) สนองตอบต่อความต้องการทางจิตวิทยาและทางกายภาพของปัจเจกบุคคลเป็นสำคัญ ดังที่ท่านอธิบายไว้ว่า ผู้คนในสังคมดั้งเดิมมีความรู้เชิงประจักษ์ (Empirical knowledge) เพื่อที่จะเข้าใจธรรมชาติรอบตัว ซึ่งเปรียบเทียบกับได้กับความรู้เชิงวิทยาศาสตร์ (Scientific knowledge) ในสังคมสมัยใหม่ คนเหล่านั้นก็ใช้ความรู้ควบคุมธรรมชาติเพื่อสนองต่อความต้องการของคนหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เพราะมนุษย์หวาดกลัว สับสนและขัดแย้งในจิตใจ เมื่อเผชิญกับสิ่งที่อยู่นอกเหนือจากความรู้และประสบการณ์ของตน เขาจึงหันหน้าหาศาสนาและประกอบพิธีกรรม เพื่อลดปัญหาความยุ่งยากทางจิตใจเหล่านั้น

ตัวอย่างที่มาลีโนวาสกีนำเสนอก็คือ การจับปลาของชาวพื้นเมืองในหมู่เกาะทรอบเรียนด์ (Trobriand) ในหมู่บ้านที่อยู่ในบริเวณอ่าวด้านในการจับปลาก็จะทำแบบง่าย ๆ ด้วยวิธีการไม่ซับซ้อนและไม่มีอันตราย ซึ่งผู้คนสามารถใช้ความรู้ทักษะและประสบการณ์ได้ดี ชาวประมงจะไม่ใช้ไสยศาสตร์ ในขณะที่การจับปลาในทะเลลึกที่เต็มไปด้วยอันตรายที่ไม่อาจคาดเดาได้ ชาวประมงจะมีการประกอบพิธีเพื่อสร้างความมั่นใจและความปลอดภัยในการจับปลา

ในทางตรงกันข้าม เรคคลีฟ-บราวน์ กลับให้ความสำคัญที่สังคมมากกว่าปัจเจกชน ขณะที่มาลีโนวาสกีนำเสนอว่า ปัจเจกบุคคลมีแนวโน้มที่จะกระวนกระวาย วิตกกังวล ในช่วงระยะเวลาที่แน่นอน เรคคลีฟ-บราวน์ได้ให้ความเห็นว่า สังคมต่างหากที่คาดหวังให้ปัจเจกบุคคลมีความรู้สึกรวดกั้วเช่นนั้น นั่นคือ การประกอบพิธีทางศาสนาและการใช้เวทย์มนต์

คานั่นเอง ที่ทำให้ผู้คนเกิดความหวาดกลัวและวิตกกังวล จากที่เวลาปกติพวกเขาจะ ไม่มี ความรู้สึกเหล่านี้ ตัวอย่างจากการศึกษาภาคสนามที่สนับสนุนข้อเสนอกของท่านก็คือ ข้อห้าม (Taboo) ในการทำกิจกรรมบางอย่าง หรือในบางเวลาและสถานที่ของชาวหมู่เกาะอันดามัน (Andaman) ในมหาสมุทรอินเดีย เช่น เมื่อผู้หญิงตั้งครรภ์ จะมีการตั้งชื่อของเด็กชื่อหนึ่ง ตั้งแต่ทารกนั้นอยู่ในครรภ์ ตั้งแต่ช่วงเวลานั้นจนถึงหลังคลอดเป็นเวลาหลายสัปดาห์ จะมี ข้อห้ามไม่ให้เรียกชื่อจริงทั้งของพ่อและแม่ของเด็ก จะอนุญาตให้เรียกเฉพาะชื่อที่บอกถึง ความสัมพันธ์กับเด็ก ในระหว่างนั้นทั้งพ่อและแม่จะต้องละเว้นจากการบริโภคอาหารบางชนิด ซึ่งเคยบริโภคในช่วงเวลาปกติ เช่น เนื้อเต่า เนื้อหมู

ตัวอย่างดังกล่าวนี้ หากเป็นมาลีโนวาสกี ท่านจะอธิบายว่า เป็นเพราะผู้คนที่รู้ว่าการให้กำเนิดทารกเป็นการตกอยู่ในภาวะอันตรายต่อชีวิตทั้งแม่และลูก สามีและภรรยาจึงอาจเกิดความวิตกกังวลต่อตามเสียงเหล่านี้ ดังนั้นการใช้เวทย์มนต์คาถา การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การห้ามเรียกชื่อพ่อแม่โดยตรง การอดบริโภคอาหารบางชนิด จึงสนองตอบต่อความวิตกกังวลเหล่านั้น แต่สำหรับ เรดคลีฟ-บราวน์ กลับตรงกันข้าม ท่านอธิบายว่าการให้กำเนิดทารกหรือสมาชิกใหม่ไม่ได้เป็น เรื่องเฉพาะพอกับแม่ของเด็กเท่านั้น หากแต่เป็นเรื่องที่สังคมก็ให้ความสนใจด้วยการแสดงความสนใจต่อปรากฏการณ์สังคมเหล่านี้ สังคมก็อาศัยช่องทางที่สังคมวัฒนธรรมนั้นเปิดให้ เช่น ประเพณีพิธีกรรมทางศาสนา การใช้เวทย์มนต์คาถาเป็นทางผ่าน และในที่สุดแล้วสังคมนั้นเองที่คาดหวังให้ปัจเจกชนและสังคมโดยรวมแก้ปัญหาเหล่านั้น สร้างความรู้สึกร่วมและรักษาความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคม

ในการพิจารณาศาสนาและพิธีกรรมจากกรอบแนวคิดเชิงโครงสร้างหน้าที่นิยม แม้ว่าบทความนี้จะเน้นที่ความสำคัญของมาลีโนวาสกีกับเรดคลีฟ-บราวน์ แต่ข้อเสนอทางทฤษฎีเหล่านี้คงจะสมบูรณ์ได้ยากหากจะเลยที่จะกล่าวถึง แนวคิดของเดอร์คิม (Durkheim) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส ซึ่งมีอิทธิพลโดยตรงต่อกลุ่มนักทฤษฎีเชิงโครงสร้างหน้าที่นิยมของอังกฤษ (British structural functionalism) โดยเฉพาะต่อเรดคลีฟ-บราวน์ กล่าวโดยย่อ แนวความคิดของเดอร์คิม ที่มีต่อการอธิบายศาสนาและพิธีกรรม แบ่งเป็น 2 ประการใหญ่ ๆ คือ

ประการที่หนึ่ง ท่านอธิบายศาสนาโดยพิจารณาจากสัญลักษณ์ พิจารณา “ศาสนาในฐานะเป็นระบบสัญลักษณ์ที่ช่วยให้มนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคมได้ โดยการสื่อความหมายและรักษาความรู้สึกร่วมและค่านิยมของสังคม” โดยพื้นฐานแล้ว เดอร์คิมเชื่อว่าสังคมมนุษย์ก็เหมือนกับองค์อินทรีย์ของสิ่งที่มีชีวิตที่ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ (อวัยวะ) หลายส่วน และ

อวัยวะเหล่านี้ต่างก็มีหน้าที่ของคนเพื่อทำให้สังคมโดยรวมนั้นดำรงอยู่และพัฒนาต่อไปได้ ศาสนาและพิธีกรรมนั่นเองที่ทำหน้าที่ให้การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสมาชิกในสังคม และความรู้สึกร่วมของผู้คนในสังคม (Collective conscience)

ประการที่สอง โลกตามทัศนะของท่านแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ โลกของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (Sacred) หมายถึงสิ่งที่แยกออกจากมนุษย์ รวมทั้งความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรมเทพเจ้าหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ถูกจัดโดยสังคมว่ามีความต้องการปฏิบัติทางศาสนาเป็นพิเศษ วงจรของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไม่อาจจะกำหนดแน่นอนลงไปได้ และแตกต่างอย่างไม่มีขอบเขต สุดแต่ศาสนาต่าง ๆ ความสำคัญของสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น คือ สิ่งในโลก (Profane) "ไม่ควรแตะต้องและไม่อาจจะแตะต้องได้ด้วยการฉวยจากการทำโทษ (Impunity)"

ดังนั้นศาสนาตามนิยามของเคอร์ติส จึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และความสัมพันธ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือโลกที่ต้องห้ามนั้นกับโลกปกติธรรมดา

กล่าวโดยสรุปแล้ว การศึกษาบทบาทของศาสนาและพิธีกรรมที่มีต่อสังคมมนุษย์ตามกรอบแนวคิดเชิงหน้าที่นิยม (Functionalism) บทความนี้จะให้ความสำคัญทั้งระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคม ข้อเสนอของเคอร์ติสที่ว่า ศาสนาเป็นระบบสัญลักษณ์ที่สำคัญที่สร้างความสัมพันธ์ในสังคม รักษาและดำรงไว้ซึ่งโครงสร้างของสังคมที่จะต้องปรับเปลี่ยนอยู่เสมอ เป็นสิ่งที่น่าสนใจมาก ขณะเดียวกันเราคงต้องใช้ทั้งแนวคิดของมาลิโนวาสกี และเรดคลีฟ-บราวน์ ในการอธิบายหน้าที่ของศาสนาและพิธีกรรม อย่างไรก็ตาม กรอบแนวคิดทางทฤษฎีดังกล่าวก็มีข้อจำกัดในตัวเองอยู่มาก โดยเฉพาะการมองสังคมในลักษณะหยุดนิ่งมองข้ามความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นลักษณะที่สำคัญของทุกสังคม รวมทั้งการอธิบายเชิงหน้าที่เกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรของสังคมที่ค่อนข้างจะมองในแง่ดีมากเกินไป (Optimism)

2.3 ทฤษฎีแพร่กระจาย แอนตี อาร์เม (Anti Arme) ได้ศึกษาวิธีการวิเคราะห์คติชนวิทยาจากทฤษฎีการแพร่กระจายเรื่องการรวบรวม นิทาน ความเชื่อ การละเล่นพื้นบ้าน ที่มีจุดกำเนิดจากที่หนึ่งแล้วไปมีส่วนคล้ายคลึงกับนิทานอีกชนกลุ่มหนึ่ง หรือการละเล่นจากภาคกลางเพลงรำเกี่ยวข้าวที่สุพรรณบุรี แต่เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลรำเกี่ยวข้าวก็ปรากฏว่าทั่วทุกภาคของไทยมีการละเล่น พื้นบ้านเกี่ยวข้าว คงมาจากการแพร่กระจายจากจุดกำเนิดที่คล้ายคลึงหรือเหมือนกัน เรียกว่า การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม การแพร่กระจายจะสะดวกหรือไม่ขึ้นอยู่กับความคิดต่อจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่ง (วรรณี วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเคอร์ตัน.

จากทฤษฎีที่นำมาศึกษาคคชนวิทยา ที่ผู้วิจัยศึกษาสรุปได้คคชวบ้านมีหลายประเภท ได้แก่ ความเชื่อ นิทาน ประเพณี การละเล่น แต่ละประเภทมืองค์ประกอบที่สำคัญขึ้นอยู่กับประเภทคคชวบ้าน สถานที่ เวลา โอกาสการแสดง ผู้เข้าร่วมการสังสรรค์ ผู้เข้าร่วมพิธี อุปกรณ์ ซึ่งแต่ละประเภทคคชนวิทยา จะทำหน้าที่ตอบสนองผู้ประกอบพิธี ทั้งส่วนบุคคล สังคมร่วมกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมแต่ละถิ่น

ผู้วิจัยได้นำกรอบแนวคิดนี้มาใช้ในการประเมินผล โครงการฟื้นฟูวัฒนธรรม ประเพณีข้าวสู่เด็กและเยาวชนในด้านการประเมินผลที่ใช้รูปแบบของชิปโมเดล คือ การประเมินโครงการด้านบริบท ด้านปัจจัยเบื้องต้น ด้านกระบวนการ ด้านผลผลิตที่สอดคล้องกับทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่สังคม ทฤษฎีการแพร่กระจายและทฤษฎีหน้าที่นิยม

3. เอกสารที่เกี่ยวข้อง

3.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ

การศึกษาเอกสารเรื่องเกี่ยวกับคคคความเชื่อของชาวอีสานผู้วิจัยได้ศึกษาและสรุปได้ดังนี้

Rajabhat Mahasarakham University

ศรีศักร วัลลิโภคม (2538 : 28-30) กล่าวว่า ความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นมนุษย์ เมื่อจะกระทำสิ่งใดย่อมมีความเชื่อปะปนอยู่ด้วยเสมอ เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความมั่นใจและกำลังใจขึ้น ถ้าขาดความเชื่อก็ไม่อาจทำอะไรให้บรรลุเป้าหมายที่คิดได้ ความเชื่อ มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ โดยเฉพาะความเชื่อสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ คือ ความเชื่อในพลังแห่ง อำนาจจะคลบบันดาลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรก็ได้ในจักรวาลและพลังแห่งอำนาจดังกล่าวนี้ คือ สิ่งที่ควบคุมทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลนั่นเอง ทำให้เกิดสิ่งที่เป็นระบบ ความเชื่อสองอย่าง ศาสนา เป็นความเชื่อที่มนุษย์เกรงกลัวต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ต้องเคารพกราบไหว้ เชื่อถือและอ่อนน้อมให้ช่วยคุ้มครอง และไสยศาสตร์ เป็นความเชื่อที่มนุษย์พยายามควบคุมอำนาจนอกเหนือธรรมชาติเพื่อใช้เป็นประโยชน์แก่ตนเอง

ความเชื่อทั้งสองอย่างนี้ สัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์ในสังคมเรื่อยมาแต่สมัยโบราณเป็นเรื่องของจิตวิญญาณที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างสังคม และเศรษฐกิจอย่างแยกกันไม่ออก เช่นในเรื่องที่เกี่ยวกับโครงสร้างสังคมนั้น ความเชื่อในเรื่องนอกเหนือธรรมชาติ มีบทบาทควบคุมและกระตุ้นให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบแบบแผน เกิดเป็นจารีตประเพณีที่จะอยู่ร่วมกัน อีกนัยหนึ่งเป็นที่มาของอำนาจที่ควบคุมให้มนุษย์อยู่ร่วมกันนั่นเอง ถ้ามองจากองค์กรสังคมที่

เป็นพื้นฐาน เช่น เรือนที่ครอบครัวหนึ่งอาศัยอยู่ มีผีเรือนคอยดูแล ไม่ให้คนที่อยู่ในครัวเรือน หรือครอบครัวทำผิดผี ผิดประเพณี ในชุมชนหมู่บ้านก็มีผีเสื้อบ้าน หลักบ้าน คอยดูแล ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดในชุมชนทำผิดประเพณี อาจดลบันดาลให้เกิดความเดือดร้อนขึ้นแก่ชุมชนได้ เมื่อชุมชนพัฒนาใหญ่โตเป็นเมือง เป็นรัฐ มีโครงสร้างซับซ้อน มีผู้ปกครอง มีชนชั้น ปกครองและชนชั้นที่ถูกปกครอง ระบบความเชื่อก็ซับซ้อนขึ้นเป็นเงาตามตัว เป็นแหล่งที่มา ของอำนาจที่ผู้นำ ผู้ปกครองจะใช้ในการรักษาระเบียบแบบแผน และจัดการเรื่องความขัดแย้ง ที่มีในสังคม เพื่อให้การอยู่ร่วมกันเป็นอย่างราบรื่น ในเรื่องความเชื่อ มีผู้ศึกษาไว้ดังนี้

สนิท สมัยการ (2534 : 138) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านความเชื่อดั้งเดิม โดยเฉพาะในเรื่องของความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณว่า คงจะไม่สูญหายไปหมดสิ้น เพราะเป็น ความเชื่อที่มีอยู่แพร่หลายในสังคมไทย ไม่เฉพาะแต่ในภาคอีสานเท่านั้น ความเชื่อในเรื่อง วิญญาณไม่ใช่เรื่องเสียหาย และน่าจะมีผลทางด้านจิตใจและสังคมอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะ ในสังคมที่วิทยาศาสตร์ยังไม่เจริญแพร่หลายเต็มที่

ธีรชัย บุญมาธรรม (2533 : 52) กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องภูติผีวิญญาณในสังคม ชาวอีสานนั้น ได้ผสมผสานกับพุทธศาสนา ซึ่งอาจเรียกได้ว่า เป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular buddhism) จะแยกภูติผีวิญญาณออกจากพุทธศาสนานั้นยากมาก เพราะพิธีกรรม ต่าง ๆ แฝงไว้ด้วยเรื่องผีและวิญญาณ แม้กระทั่งการนำพระพุทธรูปมาเป็นเครื่องรางของขลัง คาถาอาคม ไสยเวทย์ ตลอดจนการทรงเจ้าเข้าผี อย่างไรก็ตามคตินิยมของคนอีสานเกี่ยวกับ เรื่องภูติผีวิญญาณ ก็ได้ฝังแน่นอยู่ในวิถีประเพณีของสังคม โดยเฉพาะในช่วงก่อนที่จะได้พัฒนา แนวคิดไปตามทัศนะของกระแสความคิดใหม่ๆ ซึ่งเข้ามามีอิทธิพล คือ การใช้ระบบ โรงเรียนตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2454 ผีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของชาวอีสาน ก็คือ ผีแถน หรือผีฟ้าผีแถน ซึ่งมีลักษณะเป็นเทพมากกว่าผีด้วยซ้ำ เพราะชาวอีสานถือว่าผีแถน เป็นผู้สร้างโลก สร้างสรรพสิ่งต่างๆ ในโลก ตลอดจนช่วยปราบยุคเข็ญ คุ้มครองภยันตราย ดังมักจะปรากฏ พิธีกรรมเกี่ยวข้องกับผีแถนหลายประการ เช่น แห่บั้งไฟเพื่อขอให้ พญาแถนบันดาลให้ฝนตก การเทศน์เรื่องพระยาขันคากเพื่อขอฝนจากพระยาแถน ไร่ผีฟ้า เพื่อรักษาโรค เป็นต้น

รองจากผีแถน ก็จะเป็นผีปู่ตาหรือวิญญาณบรรพบุรุษประจำบ้านบางแห่ง ก็เรียกว่า “ผีตาปู่” ชาวอีสานจะปลูกศาลปู่ตาหรือเรียกว่า “คูบปู่ตา” ไว้ในบริเวณนอกหมู่บ้านไม่ไกลนัก ไม่กำหนดทิศทาง แต่มักจะยึดพื้นที่เป็นที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึง มีต้นไม้ใหญ่ ๆ ขึ้นหนาแน่น

บางครั้งจึงเรียกว่า คอนปู้ตา ชาวอีสานเชื่อว่า ผีปู้ตา จะเป็นผู้คุ้มครองลูกบ้าน วัวควาย ตลอดจนสัตว์เลี้ยงให้พ้นจากภัยพิบัติทั้งปวง อย่างไรก็ตามผีปู้ตาของแต่ละหมู่บ้านก็จะเป็นวิญญาณคนละดวงกัน ชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านจะทำพิธีเลี้ยงผีปู้ตาประจำหมู่บ้านของตน โดยปกติจะทำกันในช่วงเดือน 6 ก่อนจะลงมือทำนา ผู้ที่ทำหน้าที่ติดต่อกับผีปู้ตาแต่ละหมู่บ้านเป็นชายที่เรียกว่า “จ้ำ” “กะจ้ำ” หรือ “ชะจ้ำ” แตกต่างกันไปตามสำเนียงภาษาแต่ละท้องถิ่น

ความเชื่อเรื่องเทวดา ผีสาว นางไม้ คติความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าภูมิ เจ้าไพรเจ้าป่า ผีสาวนางไม้ เป็นคติความเชื่อของชาวอีสานมาแต่โบราณ ต้นไม้ใหญ่ ป่าเขา ลำน้ำ ตลอดจนเครื่องมือดักสัตว์บางชนิด เหล่านี้ชาวอีสานเชื่อว่าผีหรือเทวดา เจ้าป่า เจ้าเขา คุณอยู่ จะหักล้างดวงพวง จะเก็บของป่า หรือล่าสัตว์ ก็ต้องทำพิธีขอขมาเสียก่อน เมื่อทำการสำเร็จแล้วก็ยังต้องบนบานศาลกล่าวเพื่อขอบคุณอีกด้วย

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2531 : 123) กล่าวไว้ว่า เกรือญาติในวิถีชีวิตของชาวบ้าน นั้น มีความสำคัญมาก ดังจะเห็นได้จากอิศานคองเมือง กำหนดให้มีผีบ้านผีเรือน ผีนา ผีปู้ตา มีบทบาทเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของกลุ่มเกรือญาติ โดยต้องเลี้ยงผีร่วมกันประจำปีและต้องร่วมพิธีร่วมงานสำคัญของญาติ เพื่อรับการสมมาหรือการกราบไหว้ด้วยความเคารพ และยอมรับเสมอ หากญาติผู้น้อยไม่เคารพญาติผู้ใหญ่ถือว่าผิดผี ต้องเกิดความอับมงคลแก่ตนเองและครอบครัว การช่วยเหลือเจือจานในกลุ่มญาติพี่น้อง จึงเป็นความต้องการของผีบรรพบุรุษที่ถูกหลานต้องสืบสายใยต่อไป เมื่อพิจารณาธรรมเนียมของชาวบ้านแล้วกลุ่มเกรือญาติจะมีความสัมพันธ์กันในการแลกเปลี่ยนแรงงาน การยืมปัจจัยที่จำเป็นเมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความจำเป็น กลุ่มเกรือญาติก็จะสงเคราะห์กัน ทั้งในยามสุขและทุกข์ เมื่อร่วมมือกันในกลุ่มเกรือญาติแล้วก็ยังไม่สามารถจะคลี่คลายปัญหาได้ ชาวอีสานจะหันไปพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์

สรุปได้ว่า สังคมอีสานมีความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับผีหรือวิญญาณ ซึ่งสามารถแยกได้ 2 กลุ่มคือ ผีร้ายและผีดี กล่าวคือให้ทั้งคุณและให้โทษ ผีปู้ตาชาวอีสานเชื่อว่าเป็นผีบรรพบุรุษประจำหมู่บ้าน จะสิงสถิตอยู่ในป่าขนาดย่อมที่อยู่นอกหมู่บ้าน ชาวบ้านจะสร้างศาล (ตูป) ให้อยู่ มีการประกอบพิธีกรรมเช่นตรวงประจำปี ซึ่งผีปู้ตานี้ถูกกำหนดให้มีบทบาทหลายหน้าที่แต่ที่สำคัญก็คือพิทักษ์คุ้มครองชาวบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข จึงได้มีการกำหนดขั้นตอนพิธีกรรม วันเวลาที่จะปฏิบัติร่วมกัน สืบต่อมาหลายชั่วอายุคน ส่วนผีแถนเชื่อว่าเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งต่าง ๆ ในโลกตลอดจนบันดาลให้ฝนตกลงมาทำให้ชาวอีสานมีประเพณีบูชาผีแถนบุญบั้งไฟในเดือนหกของทุกปี

3.2 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับประเพณีของชาวอีสาน

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับประเพณีของชาวอีสาน ได้มีผู้ศึกษาไว้และสรุปได้ดังนี้

3.2.1 ประเพณีในฮีต 12 ทั้ง 12 เดือน และยังกล่าวถึงประเพณีอื่น ๆ อีก 14 ประเพณี ดังนี้ (สาร สารทัศนานันท์. 2525 : 1 – 98)

- 1) บุญผ้าป่า
- 2) บุญแห่ข้าวพันก้อน
- 3) บุญแห่ดอกไม้
- 4) บุญแจกข้าว
- 5) บุญพรรษาค้าง
- 6) การเลี้ยงผีตาแฮก
- 7) การแห่นางแมว
- 8) การเลี้ยงแม่ นางกวัก
- 9) การเล่นแม่ นางกวัก

Rajab 10) เทศน์พญาคันคาก Khom University

- 11) การสวดคาถาปลาค้อ
- 12) การเล่นโยนครกโยนสาก
- 13) การเล่นแม่ นางข้อง
- 14) ประเพณีลงแขก

3.2.2 พิธีกรรมในแต่ละเดือนทั้งของหลวงและของราษฎร เน้นหนักไปใน 2 เรื่องใหญ่ คือ (กิ่งแก้ว อัฒถกร. 2525 : 19)

1) พิธีทางเกษตรกรรม ในพระราชพิธีเดือนอ้าย มีพระราชพิธีไล่เรือเดือนสาม มีพระราชพิธีธานยเทาะห์ (พิธีเผาข้าว) เดือนหก พระราชพิธีพืชมงคลพระนังคัล เดือนเก้าพระราช พิธีพรมศาสตร์ ส่วนพิธีของชาวบ้านภาคอีสาน เดือนยี่บุญคุณลาน ทำขวัญข้าวเดือนหกบุญบังไฟ และเดือนเจ็ด บุญชำระ แรกนาขวัญ

2) พิธีทางพุทธศาสนาในราชพิธีเดือนสิบสอง มีพระราชพิธีจองเปรียง เดือนเจ็ดพระราชพิธีสลากภัต เดือนแปดพระราชพิธีฉลองเทียนพรรษา ส่วนพิธีของชาวบ้านภาคอีสาน เดือนสี่บุญพระเวส - เทศน์มหาชาติ เดือนหกบุญวิสาขะและเดือนแปดบุญเข้าพรรษา

จากรูวรรณ ธรรมวัตร (2523 : 2 – 10) ได้กล่าวถึงประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาของชาวอีสาน เช่น ประเพณีการลงแขกในการทำนาแต่ละปีมีความจำเป็นต้องใช้แรงงานมากอยู่ครั้งด้วยกัน คือเวลาดำนา เวลาเกี่ยวข้าว เวลานวดข้าว และเวลาขนข้าวขึ้นยุ้ง ประเพณีการขอฝนของชาวอีสานมีพิธีเต้าแม่ นางข้อง เพื่อขับไล่ผีแม่แตงออกจากหมู่บ้าน และเป็นการทำนาคว่าฝนฟ้าจะตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ นอกจากนี้ยังมีพิธีเต้านางแมว พิธีเต้านางคัง เป็นต้น มีการทำบุญคุณทานในเดือนนี้ ทำบุญข้าวจ้ในเดือนสี่ ตลอดมีประเพณีการเลี้ยงปู่ตาและเลี้ยงตาแฮกก่อนที่จะลงมือทำนา

บุญเลิศ ศคสุชาติ (2526 : 3 – 26) กล่าวถึงประเพณีบุญบั้งไฟว่ามีความเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนอีสานในฐานะเป็นเครื่องมือในพิธีขอฝน หรือประเพณีประจำสิบสองเดือน เรียกว่า “บุญเดือนหก” นอกจากนั้นยังได้กล่าวถึงตำนานคันเหตุแห่งการทำบั้งไฟ และการขอฝนการทำบั้งไฟ ตลอดจนประเพณีการจัดงานบุญบั้งไฟและแนวทางในการอนุรักษ์ประเพณีดังกล่าว

สรุปประเพณีของชาวอีสานจากที่ผู้วิจัยได้ศึกษา พบว่า ชาวอีสานมีการทำบุญประเพณีตลอด 12 เดือน ซึ่งเรียกว่าสิบสองเดือนในแต่ละเดือนมีประเพณีที่เกิดขึ้นเพราะพื้นฐานความเชื่อมาจากสิ่งเหนือธรรมชาติ คือเชื่อผี ผีที่เชื่อมีผีแล่น ผีปู่ตา ผีบรรพบุรุษ และผีประจำบ้านเมือง ส่วนเทพที่นับถือก็มี พระภูมิเจ้าที่ และเทวดา เมื่อมีความศรัทธาเชื่อว่าผีสามารถให้คุณให้โทษได้จึงทำพิธีกรรมอ่อนน้อมต่อผีตลอด 12 เดือนของชาวอีสาน

4. กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารงานวิจัย และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องสรุปมาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยการประเมิน โครงการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีข้าวของชาวอีสาน โดยใช้หลักประเมินแบบชิปโมเดล เพราะการประเมินโครงการที่ดำเนินงานทั้งหมดของเนื้อหาของโครงการได้ ต้องประกอบด้วย ด้านสภาพแวดล้อมของชุมชนที่รับผิดชอบโครงการ บุคลากรที่รับผิดชอบและที่เข้าร่วมโครงการ และแนววิธีการปฏิบัติของโครงการมีเนื้อหา กิจกรรม ผลที่ได้จากโครงการที่เกิดขึ้นกับผู้เข้าร่วมกิจกรรมแบบใด รวมไปถึงปัจจัยเบื้องต้นทั้งภายในและภายนอกที่มีช่วยส่งเสริมให้โครงการประสบผลสำเร็จ ต้องมีผู้สนับสนุนอุปกรณ์ เวลา เข้ามามีเกี่ยวข้อง ซึ่งโครงการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีข้าวของคนอีสานผู้ใหญ่ และเยาวชน มีส่วนประกอบที่มีรูปแบบ เช่น การประเมินผลแบบชิปโมเดล และประกอบกับแนวคิดจากทฤษฎีทางมนุษยวิทยานำมาสรุปเป็นกรอบแนวคิดที่ใช้ประเมินด้วยกัน 4 ด้าน คือ

- 4.1 ประเมินด้านบริบทและสภาวะแวดล้อม (Context evaluation)
- 4.2 การประเมินด้านปัจจัยนำเข้า (Input evaluation)
- 4.3 การประเมินด้านกระบวนการ (Process evaluation)
- 4.4 การประเมินด้านผลผลิต (Product evaluation)

ผู้วิจัยได้สรุปเป็นกรอบแนวคิดผังแผนภูมิ ดังนี้

แผนภูมิที่ 3 กรอบแนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยรูปแบบซีพีไอโมเดล (CIPP model)